

МИЛАН ЈЕВТИЋ

КУЛТ И КОРИШЋЕЊЕ КОЊА У ПРОШЛОСТИ СРБА

Коњ у миту и религији старих Словена

Стари Словени су у праисторији, као што је описано, били сточари и ратари. О томе говоре историјски извори тадашњих времена, чије податке савремена наука признаје као већ утврђена гледишта. Као сточари, Словени су од најстаријих времена гајили: коње, говеда, свиње, козе и магарце¹. По свему судећи, све до Велике сеобе, до упознавања живота и обичаја античких народа, Словени су „живели у сразмерној културној једноставности“², али ни археолошка ископавања из тих времена не дају значајније материјалне податке. Чак ни долазак Словена на Балканско полуострво и њихово насељавање нису могли да буду детаљније проучени, па стога неки савремени научници изричito кажу: „Ни историјска, ни археолошка наука овај проблем није могла разјаснити. Сигурно је да су у оквиру аварских напада на Византију Словени били значајан фактор и да су почетком VII века дефинитивно колонизирали Балканско полуострво све до Пелопонеза“³. Из ових разлога археологија може са сигурношћу да тврди да су промене карактера словенске културе настала тек од X, XI века, па се материјална култура Словена отада више не може сматрати ни простом ни сиромашном⁴. Уколико историјски или археолошки извори нису у могућности поближе да објасне одређене моменте из живота старих Словена, ту би веома погодовале старословенска, односно јужнословенска религија и митологија. У овим изворима ће се посебна пажња обратити веровањима, обичајима и коришћењу коња.

У старословенској религији богу Световиду били су посвећени бели коњи, а Триглаву и Црноглаву, као злодусима, посвећивани су црни коњи, односно враги⁵. Словени су се, поред других гатања, служили и хипоматијом. Предање говори да су пред какав бој или какав други пресудан моменат словенски свеште-

¹ Др Јован Ердељенаовић, *Нидерлово дело о старим Словенима*, Гласник географског друштва, св. 7—8. Београд, 1922, 223.

² Лубор Лидерле, *Словенске старине*, Нови Сад, 1954, 255.

³ М. Гараџанин — Ј. Ковачевић, *Археолошки налази у Југославији*, Београд, 1966, 45.

⁴ .. Нидерле, пом. дело, стр. 255.

⁵ Др Иво Пилар, *О dualizmu u vjeri starih Slovena i o njegovu podrigjetlu i značenju*, Зборник за народни живот и обичаје јужних Славена, књ. XXVIII, свезак 1, Загреб, 1931, 56.

ници пред храмом побадали у земљу три реда копаља, и то шиљцима надоле. Припремљен бели коњ навођен је да прође кроз ред копаља. Ако би се десило да крене десном ногом, тумачило се да ће се предстојећи догађај срећно завршити, а уколико би коњ крочио левом ногом — одустајало се од предвиђене замисли⁶. Јужни Словени нису исправа имали храмове, бар не од постојаног материјала, већ су обреде понајвише изводили на погодним местима, претежно на врховима брда или на мањим узвишењима. Такви простори и њихова околина имали су и одређена значења било за Световида било за Тројана, Троглава или Триглава, односно за коња и његов култ⁷. По Србији има доста географских назива чије би порекло потицало још из ових времена. Тако би то могли бити: Тројан на Церу, Коњски гроб на Влашићу, Коњуша у Рађевини, Коњушница у Потцерини, али у Србији има доста топографских назива сличних овима: Коњарник, Коњевићи, Коњиц, Коњино, Коњска Польана, Коњско Полье, Коњска Река, али и Вранаћ, Врановац, Врањача, Врање, Врањево.

Коњска маска присутна је у многим народним обичајима код Западних Словена, у Польској и западној Белорусији. Међутим, коњска маска се исто тако у пуно прилика користи и у Немачкој, Француској, на Пиринејима, чак и на Балеарским острвима, али и по Бугарској и Македонији⁸. У средњевековном Дубровнику међу машкарама била је и турица с коњском главом на дугом чупавом врату⁹. По свему судећи, може се рећи да маска коња потиче из ступња ловачке привреде, па је као обичај пренета и на домаће животиње, а касније је све прилагођено аграрним обредима одржаваним ради плодности поља¹⁰.

Коњ, коза и пас, по општем веровању словенских народа, блиски су нечистим силама. По гледиштима српске митологије коњ је био у вези са демонима тзв. доњег света. Стога се сматра да се у коње „претварају грешне душе, вјештице, море и вукодлак, то чему се види да је коњ примарно био носилац душе покојника“. Хтонског демона увек је представљао црни коњ¹¹.

Као лунарно-хтонски бог код Словена је био познат Световид, ноћни коњаник на белом коњу, кога је касније у хришћанству сменио промовник Илија¹². Код балканских народа постоји дубоко веровање у Тројана, Троглава, полицефално коњаничко божанство доњег света, са изразитим цртама лунарнохтонског божанства које побеђује дан, па се стога топи и нестаје под утицајем дана и сунчаних зракова¹³. И у народној епизи веома је често божанство типа Тројана или Троглава, као што се говори у

⁶ Исто

⁷ Кулишић Шпиро, *Стара словенска религија у свјетлу нових истраживања, посебно балканолошких*, АНУ БХ, Дјела, Центар за балканолошка истраживања, књ. LVI, св. 3, Сарајево, 1979, 54, 56.

⁸ Исто, 55.

⁹ К. Јиречек — Ј. Радонић, *Историја Срба*, друга књига (културна историја), Београд, 1952, 294.

¹⁰ Ш. Кулишић, нав. дело, 56.

¹¹ Исто

¹² Ш. Кутинић, нав. дело, 41.

народној песми „Безакоње у Тројану граду“, или — као што је народну приповетку „Тројан“ забележио М. Ђ. Миљићевић¹⁴. Троглавих чудовишта, под другим именима, има и у народним приповеткама, а такође и у народним песмама, па се тако јавља троглави Арапин, али и троглави Балачко војвода. Бота Троглава, са три главе, детаљно помињу и латински извори из XII и XIII века, па се може сагледати његова сродност са Хермесом, Воданом или галским Меркуром, односно, што је веома значајно, Троглав је типичан коњаник¹⁵. Како се закључује да је Троглав, Триглав ноћни коњаник, као и српски Тројан, као аркоонски Световид, онда је у основи идентичан са Тројаном. И свети Никола се покаткад јавља као коњаник, и то у виду тројства. Наиме, у једној басми се говори: „Пошао свети Никола на сињем коњу... пошао свети Никола на белом коњу“.¹⁶

Познато је да су Трачани били претежно сточари, да су највише гајили коње, да су се мање бавили земљорадњом, а нешто више виноградарством. Код овог народа се у неком времену јавило посебно божанство — трачки коњаник (Трачки херој), приказивано у разним величинама са псима, вепровима, јеленом и лавовима. Камених ллича са овим призорима било је некада од Београда па све до Цариграда¹⁷. Трачки коњаник је ноћно божанство, исто као и германски Водан, словенски Световид, као српски Тројан, као и други ноћни, хтонски коњаници, већ добро познати у многим индоевропским религијама. Култ трачког коњаника негован је до скорих времена у многим крајевима наше земље, али се највише задржао, безмalo и до данашњих дана, у источној Србији¹⁸.

Култ коња мора да је у старих Словена био упечатљиво уреzan у свим животним ситуацијама, па отуда има доста података који говоре да су Словени заједно са покојницима покопавали и коње, односно да су у обичајима око сахрањивања спаљивали покојника, а уз њега спаљивали и жене, робове, коње, псе и оружје. Још је Херодот описао сличне погребне ритуале код Скита и Трачана. Познато је, опет, да су Скити и Словени живели у непосредном суседству, па су могуће претпоставке о још једној подударности код индоевропских народа.¹⁹

Да је обичај прилагања коња уз покојника био веома раширен — казују многобројни историјско-археолошки подаци. Велики број костура коња нађено је по словенским пробовима, особито у Русији, затим по Немачкој, Польској, Чешкој, Моравској,

¹³ Веселин Чајкановић, *Мит и легија у Срба*, Београд, 1973, 505.

¹⁴ Исто, 362, 363.

¹⁵ Исто, 360, 361.

¹⁶ Исто, 334.

¹⁷ Константин Јиречек, *Историја Срба*, прва књига до 1537. године (политичка историја), Београд, 1952, 14.

¹⁸ В. Чајкановић, нав. дело, 460.

Мил. С. Филиповић, *Трачки коњаник у обичајима и веровањима са временних балканских народа*, Нови Сад, 1950.

К. Јиречек, нав. дело, 14.

¹⁹ Ш. Кулибић, нав. дело, 125.

у Ердељу и на Балкану код Срба. Лубор Нидерле сматра да је дosta оваквих пробова у Подунављу приглисивано разним њомадским народима, али он тврди да су ови гробови, или добар део њих, могли да се прогласе за словенске. Овакав став свакако треба заузети када су у питању и гробови кестхељске културе у Мађарској, у којима су нађени људски и коњски костури, као и аварско-словенски гробови из IV века.²⁰ Пагански обичаји сахрањивања дуго су задржани код балканских Словена.²¹ Непознати византијски аутор говори о боју под Цариградом 626. године, па казује како су тада Словени своје мртве спаљивали. Арапски писац Масуди изричito каже: „Управо поменути Срби спаљују се када умре глава племена, а спаљују и своје коње“.²² На Најевој циглани код Панчева откривена су 1948. године два словенеска гроба са делимично спаљеним покојницима и раскомаданим коњима.²³ Арапски писац Ахмед Ибн Фадлан описује 922. године попреб једног руског великодостојника. Он говори да су за дарове покрај великодостојника стављали пиће, воће, босильак, хлеб, лук, месо, исечен пас, два рашчеречена коња и поломљено оружје.²⁴ Обичај спаљивања покојника помиње се код балканских Словена у VII и у X веку, у Чешкој такође у X веку, док у Русији један кијевски летописац говори о спаљивању покојника код Вјатича крајем XI или почетком XII века, али он истовремено казује како су то исто у старије време чинила и племена Рајдимића, Северјана и Кривича.²⁵

Примањем хришћанства Словени су обичај спаљивања покојника напустили, мада и у овим, првим годинама хришћанства, још увек нису били далеко од паганских времена. Према захтевима нове вере Словени су покојника сахрањивали, полагали у припремљен гроб, али се дешавало да су на њега, или украй њега, полагали убијене робове, жене, псе, коње. Потом је читав овај простор затрпаван глином, песком и каменом — као и у ранијим временима када су насилањем могила затрпавани остаци спаљених покојника.²⁶ Обичај да се уз покојника сахрањује коњ, пас и оружје као да се појављивало и у каснијим временима, или је у народу то било живо сећање на такав обичај. У јуначко-епској песми „Смрт војводе Кајиће“, у завршним стиховима, тачно је описан пагански церемонијал сахрањивања:

„Сахранише војводу Кајицу,
Чело главе копље ударише,
На копље му сокола метнуше,
За копље му коња привезаше,
По гробу му простреше оружје“.

²⁰ Л. Нидерле, нав. дело, 283, 289.

²¹ Исто, 61.

²² Исто, 285.

²³ М. Гараšанин — Ј. Ковачевић, Преглед материјалне културе Јужних Словена, Београд, 1950, 198, 199.

²⁴ Џ. Кулишић, нав. дело, 54.

²⁵ Л. Нидерле, нав. дело, 63.

²⁶ Исто, 80, 81.

Веселин Чайкановић сматра да су копље, коњи и пси, везани за њих, као и соколи у песми „Смрт мајке Југовића”, баш таква посмртна жртва душама Југовића.²⁷ И Марко Краљевић је пре своје смрти одсекао главу Шарцу: пошто је Марко умро сам, морao је, као нормално, и сам себи принети Шарца као жртву.²⁸

Словени на Балканском полуострву

У миту и религији старих Словена јасно се уочава да су они познавали и користили коња од најстаријих времена. Али, по негде у античким изворима, налазе се и другојачија мишљења, посебно када се говори о Словенима као коњаницима-ратницима. Тацит у својој Германији говори о Словенима као „разбојницима-пешацима“,²⁹ а Прокопије, на сличан начин, говори о Словенима као „ратницима-пешацима“, али и он и Теофилакт Симоката помињу и словенску коњицу под кнезом Пирогостом.³⁰ И цар Маврикије пише како су се Словени борили као пешаци, оскудно обучени и оружјем опремљени, „али да имају масу разноврсних коња“.³¹ Леон Ђакон говори искључиво о словенској пешадији у боју код Силистрије (971).³² Уопште узевши, многи антички писци бележили су сличне примере и увек су били сагласни у закључивању да су хунска, аварска и коњица других номадских народа побеђивале у сукобу са словенском пешадијом.³³

Долазећи у сукобе са војнички одлично опремљеним непријатељима, Словени су убрзо преузели ратну опрему и начин ратовања тих народа, па су тако у бојевима прихватили коња и систем коњице.³⁴ Тако се временски веома рано помињу словенски ратници-најамници, и то као коњаници, као што су то били они у служби лангобардског кнеза Илдигиса.³⁵ Када су Готи 537. године први пут отсели Рим, кренули су у помоћ војводе (*magistri militum*) Мартин и Валеријан са 1 600 коњаника, како Прокопије вели: „Највећим делом то су били Хуни, Словени и Анти, који обитавају с ону страну Дунава“.³⁶ На персијском ратишту (549—556) Агатије помиње некаквог Анта Дабаргезу, који је као подвојвода предводио коњицу.³⁷ Словени су као коњаници касније стално били присутни у византијској коњици, па се о њима као коњаницима-најамницима 949. године говори у вези са борбама око

²⁷ В. Чайкановић, нав. дело, 93.

²⁸ Исто, 416.

²⁹ К. Јиречек, нав. дело, 39, 44.

³⁰ Историја народа Југославије, књига прва, до почетка XVI века, Београд, 1953., 73.

³¹ Ст. Станојевић и В. Ђоровић, *Одабрани извори за српску историју*, I, Београд, 1921, 30.

³² К. Јиречек, нав. дело, 44.

³³ Историја народа Југославије, 77.

³⁴ Ст. Станојевић, *Византија и Срби*, Нови Сад, 1903, 193.

³⁵ К. Јиречек, нав. дело, 45.

³⁶ Византиски извори за историју народа Југославије, САН, Посебно издање, књ. CCXLI, Византолошки институт, том I, Београд, 1955, 34.

³⁷ Исто, 75.

Крита.³⁸ Словенâ најамника и коњаника било је и у војсци Карла Великог. Чак је један словенски одред први освојио аварски Хринг, „где је на једном месту сакупљано опљачкано благо од двеста година“.³⁹

У најстаријим временима Словени нису у борбама посебно заштићавали тело. Још је Прокопије приметио да су Словени у бој ишли голи, без икаквог покривача, односно, без заштите за горњи део тела.⁴⁰ Већ у време велике опсаде Цариграда, 626. године, Словени се појављују под шлемовима и у оклопима.⁴¹ У капитуларима Карла Великог, у харисталенском од 779. године, и у тионвилском од 805. године — читамо о забрани извоза и продаје оружја Словенима, што се посебно односило на немачке оклопе.⁴² Словени су од старине носили у бој мало копље за бацање. Касније копља постају већа и тежа и припадају првенствено ратничима-коњаницима који су их водоравно носили на рамену.⁴³

Европски народи нису познавали узенгије све до појаве Хуна и Аvara. У словенским гробовима IX и X века налазе се издужене каролиншке узенгије без украса, али и номадске, само прубље израде. Словенске оструге такође се јављају релативно касно, тек од IX и X века, као што су налажене у далматинским гробовима и гробовима по Чешкој и Словачкој. Из тих времена потичу и коњске жвале, чији „груб рад указује на домаћу производњу“.⁴⁴

У освојачким походима на Балкан Словени су прилично брзо усвајали новине у погледу одевања, наоружања и ратовања, али исто тако и у гајењу већег броја коња. Теофилакт Симоката и Псевдо-Маврикије пишу да су Јужни Словени већ у VI веку имали ергеле коња („имају масу разноврсних коња“),⁴⁵ а Јован Ефески, за исто доба, односно за 584. годину, гневно пише како је „проклети народ Словена“ спустошио сву земљу до близу Цариграда, сву Јеладу, тесалске и трачке провинције, па наставља: „почијавају они у римским провинцијама без бриге и страха... они су се обогатили, имају и злата сребра, ергеле коња и силно оружје, а научили су се ратовати као Ромеји“.⁴⁶ За нешто касније време (XI век) говори се како је велики руски кнез Владимир Мономах у околини Чернигова ловио чопоре коња.⁴⁷

³⁸ Византиски извори за историју народа Југославије, САН, Посебно издање, књ. СССХIII, Византолошки институт, том II, Београд, 1959, 77.

³⁹ Ст. Станојевић, нав. дело, 101, 104.

⁴⁰ Ст. Станојевић и В. Ђоровић, нав. дело, 3.

⁴¹ Л. Нидерле, нав. дело, 149.

⁴² Исто.

⁴³ Исто, 147.

⁴⁴ Исто, 239, 240, 241, 289.

⁴⁵ Ст. Станојевић и В. Ђоровић, нав. дело, 30.

М. Гараšанин — Ј. Ковачевић, Археолошки налази у Југославији, 74.

⁴⁶ Ст. Станојевић и В. Ђоровић, нав. дело, 20.

⁴⁷ М. Гараšанин — Ј. Ковачевић, Преглед материјалне културе Јужних Словена, 74.

Средњовековна Србија

Многи странци су за средњовековну Србију говорили да је била претежно сточарска земља. Вилхем Тирски, као путник, описује 1168. године српску земљу као брдовиту и непроходну, као простор са многобројним кланцима. Говорећи даље, Тирски казује да је становништво ратоборан планински народ, да његови људи живе искључиво као пастири, да су богати у стоци, млеку, сиру, маслу, меду и воску, а да, тобоже, не знају за земљорадњу — „*populis agri culturae ignarus*“.⁴⁸ Тих година су и учесници првог крсташког рата прошли кроз Србију, па један од њих овако описује сусрет са становништвом: „Пролазећи, побожни путници опазе коњанике са перјаницама и омотаном главом, полууголо тело отрнуто кабаницом, обувене у широке чизме, наоружане дугим копљима, а на плећима им виси тоболац и натегнути лук“. Неки научници мисле да се овај опис не односи на словенско становништво, већ на византијске најамнике, па претпостављају да су то били Печењези.⁴⁹

Становништво Србије се у средњем веку, поред земљорадње, доста бавило и сточарством. На планинским пашњацима, поред остале стоке, гајени су коњи — ситнији за ношење товара, а велики, особито вранци и белци, за ратну службу.⁵⁰ Највећи поседник стоке у Србији био је владар. Приликом прогона његове стоке, села на пролазу била су дужна да ову стоку чувају и хране. Владару је припадала половина коња заплењених од непријатеља. У велике поседнике стоке спадали су и манастири, који су заједно са пашњацима, планинама, забелима и катунима добијали и сву затечену стоку.⁵¹

О коњима и трговини са њима највише података има у дубровачкој администрацији. У њих је тада на цени био врân коњ, вранац (врънци), посебно онај са белом звездом на челу (*stella in fronte*). Дубровчани помињу и доратасте коње (*equus rubeus brunus, pili, castagnini, bai*), па загасито смеђе (*morellus*), затим алатасте (*pili sauri*), као и сиве коње (*pili senetari, asinini*).⁵² Коњске колоне за пренос терета Срби су називали турма, караван по византијском односно персијском језику, док су их под утицајем грчког језика називали лакимија. За ове послове коњи су узимани у најам од пастирских старешина, док је читавим караваном управљао крамар. У појединим караванима бивало је много грла, понекад и до 300 коња.⁵³

Још су стари Словени користили кола у својим походима за превоз жена, деце и опљачканог блага, о чему на више места говоре антички извори. Тако Теофилакт Симоката пише како је 595. године византијски војсковођа Петар у близини Маркијан-

⁴⁸. К. Јиречек, пом. дело, 82, 83.

⁴⁹. М. Гараšанин — Ј. Ковачевић, *Преглед материјалне културе Јужних Словена*, 187.

⁵⁰. К. Јиречек, нав. дело, 283.

⁵¹. *Историја народа Југославије*, I, 371.

⁵². К. Јиречек — Ј. Радонић, пом. дело, 151, 152.

⁵³. К. Јиречек, пом. дело, 290.

поља напао један словенски одред, и Словени „видећи да је сукоб неизбежан, начине они од нагомиланих кола кружни бедем, а жене и децу ставе у средину“. Теодор Синкел говори о 626. години и о аварско-словенском напуштању опсаде Цариграда, као и о томе да су том приликом опсадници попалили све ратне справе, „потпуно све, било што су на колима довезли, било што су ту изградили“. Константин Порфирогенит у свом делу *De administrando imperio* тумачи реч Конавље, област близу Дубровника, па закључује: „Конавље на језику Словена значи товар за кола, јер будући да је тај крај раван, они све своје послове обављају колима“.⁵⁴ У новије време Данило Старији говори о једном путовању колима краљице Симониде када је она посетила Београд.⁵⁵ Стефан Душан је на својим обиласцима по Царевини takoђе често користио кола.⁵⁶ По свему судећи, кола са коњском вучом била су добро позната у Србији тога времена, и у њима се и често и удобно путовало, наравно — тамо где су то прилике дозвољавале. У првим деценијама XV века Француз Брокијер помиње у околини Пирота „велика и мала кола — тарнице“. Он том приликом прича како је колима путовао десет дана од Једрења до Крушевца, а од Крушевца до Некудима да је путовао два дана. На свом даљем путу, само који дан касније, Брокијер описује по Угарској лака и брза кола с једним коњем, па не би требало сумњати да је и у Србији било таквих кола, а и путева, по готову ако се узме у обзир релативно брзо путовање Брокијера од Крушевца до Некудима.⁵⁷

Иако се у историјским изворима на више места подвлачи да су у Србији гајени ситнији, мањи коњи, у каснијим документима налазе се подаци који говоре да су у овој земљи постојале особито вредне расе коња. Краљ Јован Запоља примио је 1534. године у Будиму своје пријатеље, пољске великашке Јована Тарновског и Матију Тарлану. Након гошћења краљ Запоља поклонио је Матији Тарлану „дивна коња српског соја са златним тајумом“.⁵⁸ Треба рећи да је стотинак година раније, на путовању по Угарској, већ помињани Француз Брокијер видео многе ергеле коња „које су стално у пољу као дивље животиње“. У неким ергелама и у пештанским шталама Брокијер је виђао поједина грла која су вредела, по његовом прорачуну, колико читава коњушница.⁵⁹

У Србији онога времена коњ је имао одређену намену и своју цену. Од долaska Словена на Балкан, па још за дуго време коњ је служио као објекат размене и као средство плаћања. Истина је да су многи производи куповани и другом стоком, као и разменом за пољопривредне производе, али се у многим пригодама изричito плаћало коњима. У Задру се у XI веку ређе плаћало ко-

⁵⁴ Византиски извори, I, 117, 167, 168.

Византиски извори, II, 62.

⁵⁵ Антологија старе српске књижевности, Београд, 1960, 67.

⁵⁶ К. Јиречек, наv. дело, 189.

⁵⁷ Берtrandон де ла Брокијер, Путовање преко мора, Београд, 1950, 127, 151.

⁵⁸ Витез, Београд, бр. 9/1896.

⁵⁹ Б. Брокијер, нав. дело, 149, 151.

њима, али је у то време добар коњ на градској пијаци вредео шест златника. У околини Сплита, 1080. године, земља је купована за пољопривредне производе, али и за стоку.⁶⁰ У другој половини XIV века у Дубровнику је још увек присутна стара трговина разменом, па је у то време на градском тргу једна робиња купљена за једног коња и једну краву, али су исто тако свила, чоха и роба уопште даване у размену за коње, за другу стоку или пољопривредне производе.⁶¹ Половином XIV века тетовски манастир у врху горњег Вардара купио је „неке њиве за новац, а неке опет за коње, волове, овце, вино или жито“.⁶² Коњ је у неким приликама изричito служио за наплату казни или као плата за најамни рад. У манастиру Жичи, при раскиду брака, наплаћивана је казна за краљеву касу, и то: од властелина шест коња, од војника два коња, а „убози људи“ давали су два вола,⁶³ што је свакако, по тадашњим проценама, као вредност било много мање него ли два коња. У Србији су казне увек наплаћиване у дуодесималном систему, односно морало се плаћати по два, четири, шест ...⁶⁴ Овчари призренског манастира добијали су месечну плату у новцу, а коњушари су, сем месечне плате у новцу, добијали о Митровдану као белег (бѣлѣгъ), два млада ждрепца или десет перпера.⁶⁵ На почетку XVI века још увек се говорило о Србији као о богатој земљи, али се, такође, наводи да је сточарство основно занимање становништва и да се у недостатку новца разна роба купује за стоку и пољопривредне производе.⁶⁶

У средњевековној Србији коњ није представљао само материјално добро, платежно средство или протувредност у трампи; већ је у посебним околностима, као поклон, имао и одређену симболику. Када је Сава Немањић први пут дошао у Свету Гору, своју побожност и приврженост цркви изразио је богатим даровима манастиру Ватопеду — у злату, сребру и добром коњима, а то је учинио и његов отац, монах Симеон, када је обишао Свету Гору и богато даривао све манастире на Атону.⁶⁷ Поп Дукљанин казује како је Стеван Немањић прихватио одметника Стреза и „да би га боље уверио о правој вери и љубави према њему, побратими се с њим, недостојним, на светом Јеванђељу и обдари га много коњима и људима и свим потребама“.⁶⁸ Као велики жупан, Стефан Немањић је на састанку у Равном, око 1215. године, примио од мађарског краља Андрије II дарове у „чашама царским, које су украшене драгим камењем разноликим; и коњима пречудним, који су зауздани и украшени златним уздама, сијајући као сунце и удивљавајући човечански вид ...“⁶⁹ Неку годину касније

⁶⁰ К. Јиречек, нав. дело, 84, 85.

⁶¹ К. Јиречек — Н. Радонић, пом. дело, 196.

⁶² К. Јиречек, нав. дело, 291.

⁶³ Исто, 261.

⁶⁴ Исто, 74.

⁶⁵ К. Јиречек — Н. Радонић, нав. дело, 154.

⁶⁶ Исто, 422.

⁶⁷ К. Јиречек, нав. дело, 159.

⁶⁸ Фердо Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, САН, Посебно издање, књ. LXVII, Београд-Загреб, 1928, 115.

⁶⁹ Антологија старе српске књижевности, 30.

као посланик, тада већ краља Стефана Првовенчаног, Сава је до-нео брату на поклон од Андрије II дивне коње и краљево оружје.⁷⁰ Краљ Владислав и Јован Хуњади спремали су 1444. године по-ход на Турке, па су о томе обавестили деспота Ђурђа. Када је Деспот примио поруку, „поче за краља припремати чисте и одличне шаторе, као што приличи господину, али изнад свега припремио је једну скрупоцену икону златом и бисером извезену, исто тако чистокрвне коње и пуно других ствари које спадају у дарове“.⁷¹

Коњ и оружје мора да су у далекој старини имали неизмерну вредност. По свој прилици је, приликом даровања, коњ имао примиарну вредност, јер се често у набрајању поклона на првом месту истиче коњ, па оружје, злато, сребро и новац. Интересантно је овом приликом поменути запис Кијевског летописца из 968. године, када су руски војвода и некакав старешенин Печењега у знак мира измењали дарове. Руски војвода дао је Печењегу оклоп, мач и штит, а Печењег војводи свога коња, сабљу и стреле с тоболцем.⁷² Дубровачког архиепископа Леонарда Млечића (1203—1217), приликом његовог боравка у Босни, наградио је земаљски бан коњем и са неколико златника. Када је неком босанском властелину (1323. године) предата земља у „дједовину“, он је као уздарје поклонио „коња вранца“. Цар Душан је једном приликом наредио братији манастира св. Архангела да патријарху, када буде долазио у посету, дарују једног коња, а митрополиту једног ждрепца или 12 перпера.⁷³ Стефан Драгутин је 1282. године пре-дао своме брату Милутину, као будућем краљу, круну, престо, златом проткану свиту, свога коња и своје оружје.⁷⁴ И у Душановој Законику коњ је посматран као посебно обележје, па се у чл. 48 изричito говори: „Кад умре властелин, коњ добри и оружје да се дају цару, а свита велика, бисерна и златни појас да има син му и да цар му не узме“.⁷⁵ Значи — коњ је у оновременој Србији означавао власт, положај, али и старешинство. Народни певач као да је то тачно забележио тадашња схватања, јер се у народној песми „Диоба Јакшића“, између осталог, каже:

„Д.митар иште коња старешиштво,
Врана коња и сива сокола,
Богдан њему не да ни једнога“.

У неким приликама, и за који век као није, као да су задржани средњевековни канони. Вук Каракић пише о владикама по Србији у време Турака, па вели: „Кад поп умре, његов коњ, као и петрајиљ и крст припада владици“.⁷⁶

⁷⁰ К. Јиречек — Н. Радонић, нав. дело, 280.

⁷¹ Константин Михаиловић из Острвице, *Јаничарове успомене или тур-л. Нидерле*, нав. дело, 157.

⁷² К. Јиречек — Ј. Радонић, нав. дело, 198.

⁷³ К. Јиречек, нав. дело, 257.

⁷⁴ К. Јиречек — Ј. Радонић, нав. дело, 60.

⁷⁵ Вук Ст. Каракић, Српска историја нашега времена, Београд 1977, 67, 68.

Многе свечане прилике, званичне посете и дипломатска служба нису могле да се замисле без коњаничке пратње, јер, како се сматрало, од овог церемонијала зависио је углед одређених људи. Репутације ради, сваког посланика увек су пратиле слуге (њих тројица) на коњима, као што је то био случај са српским посланством када је одлазило у Цариград, а takoђе и са дубровачким посланицима када су се кретали по суседним земљама. Дубровачки конзул у Србији држао је свагда четири коња и три слуге. Свадбу Стефана Душана 1332. године чинили су искључиво коњаници, па се том приликом говори о дубровачком униформисаном изасланству на коњима.⁷⁷

Српска властела проводила је време на исти начин на који су то чинили племићи у Византији или на Западу: разним забавама, лову, коцки, играма и турнирима.⁷⁸ За трпезом Стефана Првовенчаног гудело се уз гусле, српски гуслари помињу се и на двору Владислава Јагелона, али се о српским гусларима поново говори — у Пољској, у првој половини XVII века. У Дубровнику је одувек било доста разних свирача, па се у разним приликама наводе: гуслари, гајдаши, трубачи, флаутисти, кларинетисти. Многи од ових музичара били су пореклом из Немачке и Грчке, али их је било и из Србије, као што је био некакав „трумбета“ Драган из Призрена, затим трубачи Балшића и трубачи српског деспота. Када је већ реч о музичи, вальа рећи да се у Србији готово свим приликама певало „о свадби и другим свечаностима, на пољским свечаностима, на пољским радовима, на пољу код стоке или приликом цеђења маслина“. У Србији се већ у XII веку говори о епској песми, али је сигурно већ тада било и лирских и љубавних песама. У народу и на дворовима омиљене су биле игре, понајвише коло, оро — како се то изричito, изворно наводи. На владарским и властелинским дворовима, осим песама и игара, било је и других забава. У време Стефана Првовенчаног, осим домаћих глумаца, познати су били и немачки глумци, такозвани *шилманци*.⁷⁹

Лов је био најомиљенија забава владара и властеле. Они су ловили крупнију и ситнију дивљач „на коњу с копљем или пешице с луком и стрелом, праћени свагда ловачким псима“. У Србији се ловило и соколима. О лову соколима и о лову уопште, сем података по историјским списима, има доста помена и у нашим народним песмама.⁸⁰ Када је већ реч о лову, треба рећи да је Стефан Лазаревић 1427. године пао с коња у лову, вероватно од срчане кали.⁸¹ Осим ових забава, владари и властела су, као у суседним земљама, припитомљавали разне дивље животиње и њима пригодно даривали себи равне.

⁷⁷ К. Јиречек, нав. дело, 301, 433.

К. Јиречек — Н. Радонић, нав. дело, 279.

⁷⁸ К. Јиречек — Н. Радонић, нав. дело, 269, 288.

⁷⁹ Исто, 295—297.

⁸⁰ К. Јиречек, нав. дело, 304.

К. Јиречек — М. Радонић, нав. дело, 288.

⁸¹ К. Јиречек, нав. дело, 351.

Веома раширена забава у свим друштвеним слојевима било је такмичење оружјем, што је у то време било својствено свим балканским народима, па и онима у околним и даљим областима. Највише је било утакмица у стрељању из лука, али је било и борби мачевима, што је на неки начин остало као карактеристика у русалским обичајима.

Витешке игре на коњима (турнири) биле су саставни део увежбавања ратних вештина. На чувеном цариградском тркалишту овакве игре извођене су уз помоћ великих штитова и других копаља, али без зашиљених врхова. На византијским турнирима посебно су извођене игре „с белим, mrkim и шареним коњима, а вitezови су били обучени у скрлатно и златом извезено одело, са штитовима“.⁸² Француз Брокијер је на пропутовању кроз Цариград запазио на тамошњем двору неколико витешких игара на коњима. У једној игри вitez би у пуном трку стрелом гађао свој бачени шешир. У другој игри такмичари су на неоседланим коњима изводили посебан церемонијал са кратким штаповима, што би било слично турском цилиту. У трећој игри коњаници би у пуном трку ударали другим моткама у дашчану плочу, мету, са жељом да се мотка у циљу преломи. Ова би игра одговарала турнирској борби копљима,⁸³ али у овом случају — без директног судара са противником. Веома сличне овим, на малим коњима и са кратким копљима извођене су игре у Будиму и Бечу на двору Августа од Аустрије.⁸⁴

Витешки турнири на коњима у Србији имали су дугу традицију, јер се помињу још у Летопису попа Дукљанина. На разним дворским свечаностима и у другим приликама (на одређене празнике) окупљала се властела, па су се уз друге игре приређивали и коњички турнири. Уместо ранијих двобоја „на живот и смрт“, који се често помињу у нашим народним песмама, на турнирима се борба водила копљима, али без гвозденог врха. Циљ је био да се противник копљем обори с коња, па се може претпоставити да је баш отуда и до данас остао израз „избацити из седла“. За време Немањића витешка такмичења су све бројнија и разноврснија, често организована попут оних у Византији. У словенским преводима византијског црквеног права помињу се утакмице на коњима, затим трке на колима, колесница, док је реч тркалиште преведа са *потециште*.⁸⁵ Стефан Душан, који је младост провео у Цариграду, на турнирима у Србији даривао је такмичарима, коње, новац, златне и сребрне појасеве, свилену и чохану одећу. Он је желео да племство буде лепо одевено, да се вежба у руковању различитим оружјем, па је стога приређивао витешке игре (*giostre*) и турнире (*bagordi*), раздајући поклоне победиоцима.⁸⁶ Витешки турнири приређивани су у Србији све до коначне пропasti земље.

⁸² К. Јиречек — Н. Радонић, нав. дело, 292.

⁸³ Б. Брокијер, нав. дело, 99, 100.

⁸⁴ Исто, 153, 157.

⁸⁵ К. Јиречек — Н. Радонић, нав. дело, 292.

Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија*, Загреб, 1929.

⁸⁶ К. Јиречек — Н. Радонић, нав. дело, 293.

У Будиму је 1412. године одржаван државни сабор на коме је учествовао и деспот Стефан Лазаревић са „много оклопника“, па је на турниру, како његов биограф описује: „један његов витез пообарао пресилне и добио је победнички венац, због чега му је кнез витештво уручио“. На овом турниру учествовао је и Сандаљ Хранић с босанским вitezовима. Држане су и одбуље, трке са наградама, на којима су учествовали многи вitezови из Грчке, Италије, Француске, Польске, Чешке, Аустрије, Литве, Русије, Србије, Босне и Бугарске. На овим играма посебно су се одликовали босански вitezови, „који се описују као високи и крепки људи, у борби поуздани и храбри“. ⁸⁷ На херцеговачким стењцима налазе се урезани призори са витешких турнира, са припремљеним даровима и почастима за славље.⁸⁸

Осим сукоба оружјем, на турнирима су извођене и друге игре на коњима. Свакако је прилично стара игра „погађање у алку“, а слична игра била је и „скидање рукавице с мотке“. Погађање у алку, сребрну алку (*circulus argenteus*), познато је у Дубровнику од старија, а извођено је једном годишње (3. фебруара, о светом Влаху). Победник је био онај коњаник који би копљем три пута скинуо алку, а било их је три, једна иза друге. Од почетка XV века погађање у алку помиње се у многим нашим проморским прадовима: у Сплиту, Задру, Шибенику, Макарској, Имотском. Погађање у алку било је познато и у Венецији, а приређивано је на тргу св. Марка. За ову игру знали су и други народи, „а немачки алкари гађали су алку поред Шпреје још 1592. године“.⁸⁹ Као успомена на победу Сињана над Турцима 1715. године, у скоро неизмењеном облику, погађање у алку задржало се до данашњих времена у Сињу.

У средњевековној Србији било је игара на коњима сличних као што је погађање у алку — бар је једна таква приредба забележена у Приштини 1435. године. На Божић поменуте године, изван насеља, на једном празном простору, на потесишту, били су окупљени коњаници који су у пуном трку копљем скидали рукавицу обешену о једну мотку, (стога би ова игра спадала у категорију француско-италијанског карусела). На овој приредби била је и послуга вitezова, сви су били под оружјем, а учествовали су дубровачки племићи Гундулић, Лукаревић, Калић и властелин Тани из Улициња.⁹⁰

⁸⁷ Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија*, (Трке и друге народне утакмице)

⁸⁸ Ст. Станојевић, *Енциклопедија*, исто

Јован Ковачевић, *Средњевековна ношња балканских Словена*, Београд, 1953, 281.

⁸⁹ Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија*, (Трке и друге народне утакмице)

К. Јиречек, нав. дело, 305.

К. Јиречек — Н. Радонић, нав. дело, 292, 293.

⁹⁰ Ст. Станојевић, *Енциклопедија* (Трке и друге народне утакмице)

⁹¹ К. Јиречек, нав. дело, 273, 290.

К. Јиречек — Н. Радонић, нав. дело, 109, 220—222.

Историја народа Југославије, I, 360, 361, 379.

Ј. Ковачевић, нав. дело, 195.

Још од првих година јачања државности, српска властела је имала погодне могућности да путем разних сусрета, веза (било на страни билб у својој земљи) или кроз бојеве — стекне разнолика сазнања о правима и обавезама властеле према народу и владару. У тим приликама су се стицала сазнања и о оружју странаца, њиховој вештини и њиховим ратним играма. За релативно кратко време Србија је упознала културна и научна достигнућа Византијанаца, Бугара, Угара, Алемана, Немаца, Француза, Нормана и Италијана, као што је упознала живот и обичаје юномадских народа — Кумана, Печенђега, Татара, Осете и малоазијских Турака, који су као најамници служили српске владаре. Стога се у недостатку историјских извора, било да је у питању духовна или материјална култура, за одређене појаве не може рећи и тврдити да „тога у Србији није било“, да „такав манифестија постојао“, јер су сличне појаве већ традиционално биле познате — нпр. у Византији, Дубровнику, Венецији, у некој другој суседној земљи или, уопште, у земљама било на Западу било на Истоку.

Србија је од давних времена водила живу трговину са околним земљама, али највише са Византијом, Дубровником, Венецијом и другим суседним земљама. Трговачке везе биле су у то доба веома разгранате, па се у Србији налазе трговци из Ђенове, Фиренце, Анконе и других италијанских градова. Трговина је била повлашћена и посебно заштићена. Њено пословање није смеља да спречава ни мала ни велика властела, па ни царина. Под претњом новчане казне од 500 перперера кажњавани су они који су од трговца робу отимали или их присилjavали да робу уступају под посебним условима. Србија је извозила коње, стоку, уопште и све производе сточарства, а увозјена је разна железна роба, коњска опрема, оружје и ланци — све до игала.⁹¹

Значајне везе са осталим светом, као и новости из тог света, омогућивала је у Србији дипломатска служба. Српски покликари (*nuncius illustris regis Servije*), како су их на Западу називали, били у чести пости на византијском и угарском двору, а исто тако и пред сењоријама Дубровника и Венеције. Монах Сава је више пута као посланик свога брата боравио на страним дворовима. Кнез Ђура је 1274. и 1281. године по налогу Стефана Уроша ишао у Напуљ. Краљ Урош II упућивао је посланство у Француску на двор Карла Валоа. Стефана Душана је на Западу, обично, представљао капетан Палман који је, осим осталих послова, 1336. године преговарао у Немачкој о поновној женидби свога господара, а 1354. године у Авињону, код папе, преговарао о именовању Цара за капетана крсташке војне. У неким приликама покликари су на страни остајали и дуже време. Приликом склапања мира са Дубровником, српско посланство боравило је у граду св. Влаха читавих девет месеци — од новембра 1301. па све до августа 1302. године.⁹² У таквим приликама, хтели или не, посланици су присуствовали и дворским забавама и играма, што није могло да прође без каснијег утицаја и на прилике у Србији.

⁹¹ К. Јиречек, нав. дело, 273, 274.

К. Јиречек — Н. Радонић, нав. дело, 28, 29.

Сличне утицаје, али на други начин, доносили су и страни најамници западног порекла. Српска војска била је састављена од властеле с пратњом, нарочито од коњице пронијара, од пешака сељака и пастира, али „језгро трупа, једину сталну војску, сачињавали су страни најамници које је сам краљ издржавао и који су делом били његова телесна стража“. У Србији је по једном помену из 1304. године некакав *Francisius de Salomone* био у служби краља Уроша II, *Orosius rex Rasciae*, па га је краљ због посебних заслуга произвео за вitezаза. Дубровчани говоре да је Стефан Урош III у сукобу са Бугарима 1330. год. на Велбужду добио битку захваљујући најамницима-коњаницима из Арагоније и Шпаније. Стефан Душан имао је више чета коњаника-најамника из Немачке. Њихов заповедник (*capitaneus*) био је више од двадесет година (1333—1355) вitez Палман, али се у Србији као најамник помиње и Палманов брат Кијаран и синовац Ђорђе. И српски деспоти су држали стране најамнике, у неким приликама чак и Турке. Ђурађ је на Бојани 1423. године, у рату против Млечана, истурио 8 000 коњаника-најамника.⁹³

Због вишеструких потреба и повољности по државу, српски владари су се често женили страним принцезама. Прва жена Стефана Првовенчаног била је кћерка византијског цара Андronика II, а другу жену Стефан је узео са мађарског двора зато што му је та веза омогућавала титулу папског легата и краљевску круну. Све то, касније краљу није сметало да узме Ану, унуку дужда Енрика Дандола. Стефан Радосав био је ожењен Аном, кћерком епирског цара Теодора. Урош I био је, први, други или трећи пут (не зна се тачно) ожењен Јеленом, која је била од рода Анжујаца. Стефан Драгутин био је ожењен Катарином, кћерком угарског краља Стефана V, а његов син Владислав узео је Констанцу из млетачке куће Марозини, док је Драгутинова кћи пошла за босанског бана Стефана. Урош II Милутин био је четири пута у браку: Јелисавета је била рођена сестра његове снаје Катарине, његова трећа жена била је кћи цара Ђорђа Тертијера II, а Симонида је била кћи Андronика II. Прва жена Стефана Уроша III била је Теодора (Душанова мајка), кћи краља Смиљца. Након Теодорине смрти Стефан је преговорао да се ожени Бланком, кћерком Филипа Таренског од Анжујаца, али се касније определио за Марију Палеологову. Душан је узео Јелену, сестру бугарског цара Јована Александра. Како Јелена испрва није имала порода, Душан је преко капетана Палмана водио преговоре да се ожени Јелисаветом, кћерком немачког цара Филипа Лепог Хабзбурга. Његов син Урош оженио се кћерком влашког кнеза Александра.⁹⁴ Деспот Ђурађ, као што је познато, био је у браку са Јерином од рода Кантакузена.

⁹³ К. Јиречек, нав. дело, 273, 274; 424, 425.

К. Јиречек — Н. Радонић, нав. дело, 106.

Историја народа Југославије, I, 352.

⁹⁴ К. Јиречек, нав. дело, 425.

К. Јиречек — Н. Радонић, нав. дело, 262, 263, 266.

Историја народа Југославије, I, 335.

Свакако да су ове женидбене везе имале утицаја на двор, целокупни дворски церемонијал, на разне игре и забаве, па тако и на турнире и коњичка такмичења. Један пример, иако нема директне везе са играма и забавама, најбоље ће ићи у прилог претпоставке да су женидбене везе у знатној мери утицале на двор и његов живот. Симбол крина био је од старина познат и на Западу и на Истоку, али Србија овај знак, или његову симболику, није познавала. Стојан Новаковић сматра да је крин у српску хералдику ушао баш од времена женидбе Уроша I са Јеленом Анжујском.⁹⁵

На опште понашање и блештави церемонијал српског двора и властеле најјачи утицаји потицали су од Византије, али су у каснијим временима стизали и утиливи са Запада. Једно византијско посланство боравило је 1268. године на двору Уроша I, па су Грци изражавали чуђење због примитивизма српског двора, посебно када су угледали Катарину, Урошеву снаху а жену Драгутинову, како седи с преслицом и вретеном у рукама. Тридесетак година касније Византинец Метохит говори како је на двору краља Милутина намештај био украшен свилом и златом, да су јела служена у златном и сребрном посуђу, а да је сам краљ био обучен у свечано одело, искићено драгим камењем и бисером.⁹⁶ Данило Старији овако описује један Симонидин пут ка Београду: „И тако оде с великим и предивним чашћу и славом, да су се ови који су их посматрали дивили изгледу њиховом. Јер како беше да се види путовање њихово, украшено оделом царским и појасима златним, бисером и камењем многоценим, црвени огратчи (багренице) озараху се светлећи, као пољски цветови многоразличним лепотама и различним бојама укращени”.⁹⁷

Када је већ реч о путовањима, ваља напоменути да су међусобна поздрављања владаоца с властелом и црквеним великодстојницима, када су на коњима, извођена по угледу на Византију. Када је српски архиепископ долазио на двор, пред њега би излазио краљ, прихватао коње за вођице и помагао му да сјаше, док би га за то време архиепископ благосиљао. Кантакузен говори за младог краља Стефана Душана да би у сусрету с властелином обојица сјахивали, па би властелин пољубио краља у груди и у уста, али ако би се ускоро поново срела, обојица би се поздрављала не силазећи с коња. Византијски цар није у овим приликама сјахивао, већ би то чинио само великаш, који би цара љубио у колено. Када се прогласио за цара, Душан је увео византијски церемонијал, па није силазио с коња, него би му властелин приступао и љубио га у ногу.⁹⁸

Жене тога времена јахале су коње на мушки начин — објахујући седло. Бертранд де ла Брокијер описује једну турску свадбу у Малој Азији, па говори о млади и њеној женској пратњи на

⁹⁵ Стојан Новаковић, *Хералдички обичаји у Срба*, Годишњица Николе Чупића, књ. VI, Београд, 1884, 21.

⁹⁶ К. Јиречек, нав. дело, 301.

Историја народа Југославије, I, 348—349.

⁹⁷ *Антологија старе српске књижевности*, 67.

⁹⁸ К. Јиречек, нав. дело, 303.

коњима: „... и јахале су коње као и краљ, са по једном ногом са сваке стране“⁹⁹ Овај учени и за све заинтересовани Француз убрзо се обрео у Цариграду, па до детаља описује царицу и њено узјахивање на коња: „И кад она изађе ван палате, донеше једну клупу на коју се она попе, а затим јој доведоше веома лепог коња, оседланог лепим и богатим седлом. Прилазећи реченој клупи, узе један од старих угледних људи дуг огратач који је она носила, пређе на другу страну коња и рашири речени огратач на својим рукама што је видше могао у висину. Она стави ногу у стремен и сасвим као човек узјаха коња, а затим јој он пребаци огратач... За царицом узјахаше и њене пратиље, две госпође, које су биле исто тако лепе и носиле огратаче и шешире“¹⁰⁰ Вероватно да су и владарке у Србији, а многе су биле и византијске принцезе, као и жене властеле, по угледу на краљице јахале као што се то чинило у Византији.

Краљеви приватни чиновници на српском двору називани су двородржице, а међу њих су убрајани и коњушари — коњуси.¹⁰¹ У време Царства ово звање добило је назив jupanus cavallarius.¹⁰² Од времена Деспотовине Србија се територијално све више повлачила ка северу, па су нестајале везе са умирућом Византијом, али су зато све више примани утицаји западног света. У једном млетачком уговору из 1435. године, Радичу Богдашићу, деспотовом властелину, Млечани пишу титулу magister agazonum, како су у то доба у Угарској називали главног дворског коњушара.¹⁰³ Потпуни западни церемонијал на своме двору увео је деспот Стефан Лазаревић. Он је приређивао турнире и додељивао титуле витеза, о чему веома пластично пише Константин Филозоф: „Долажаху од ових најсветлији и најмужественији да истоименом (деспоту) служе, тако да пред краљем и на сабору свих кнезова благочастивог обара (с коња) најсилније и венац победе узме. А овај и оне од краљевих благородних и славних витезова власт имаше венчавати (постављати за витезове) тако да су се они поносили од свих краљевих и говорили: Мени деспот уручи витештво“.¹⁰⁴

Српски коњаници, бар они од краја XIV века, били су раскошно опремљени, а велика пажња обраћала се и коњској опреми. На Мраморном стубу на Косову писало је о учесницима битке: „Мужеви (су то) добри мужеви, мужеви храбри, мужеви заиста у речи и на делу, који се као звезде светле блистају, као земља цветићима преишарани, одевени златом и камењем драгим украсени. Веома много коња изабраних и са златним седлима. Веома дивни и красни јахачи њихови“¹⁰⁴

Коњска опрема била је богато урађена од скupoцених тканина, украшена златом, сребром, драгим камењем и бисером. Витомир, син Стана Прељубовића, заложио је 1318. године у Ду-

⁹⁹ Б. Броцијер, наз. дело, 123.

¹⁰⁰ Исто, 97, 99.

¹⁰¹ К. Јиречек, наз. делу, 259.

К. Јиречек — Н. Радонић, наз. дело, 20, 24.

¹⁰² К. Јиречек — Н. Радонић, наз. дело, 363, 416.

¹⁰³ Антологија старе српске књижевности, 173.

¹⁰⁴ Исто, 137.

брвнику пар о с т р о г а (*spreoni di argento*). Српски деспоти залагали су у тешким временима код Дубровчана многе драгоцености — „врчеве (кругле), пехаре, кондијере, кантице (конатице), коралне кашике и виљушке (пируни), златне, позлаћене, сребрне и бисером украшене појасеве, обоце, венце, круне (дивизе), позлаћену и сребрну коњску опрему“. Најпотпунији је опис коњске опреме која је притпадала војводи Сандаљу Хранићу: „узде, „пресине“ (билаш, пецгорале), кожнje „похове“ (кускун), све украшено с позлаћеним сребром, железно „жвало“, а за коњско чело свилену траку са ситним бисером, све скупа тешко 23 фунте и 9 унча“.¹⁰⁵ Овом опису је веома слична опрема на минијатури Хрвоја Вукчића.¹⁰⁶ Свеце коњанике-ратнике сликали су и српски зографи на фрескама по манастирима, као што је приказан арханђел Михаило у Леснову (малан 1349), или два ратника — Теодор Тирон и Теодор Стратилата — како упоредо јашу загрљени, баш као у народним песмама. Ова фреска потиче из друге половине XIV или из прве половине XV века, а налази се у манастиру у Доњој Каменици. У каснијим временима, у доба Турака, на фрескама се чешће јављају коњаници ратници.¹⁰⁷

О приликама и друштвено-забавном животу у српској средњевековној држави има доста историјских података, на основу којих се може стечи јасна представа о многим појавама тога времена. Тако се може закључити: коњи су у већем броју гајени на планинским пашњацима, у долинама на зимским пасиштима, али и на дворским и властелинским имањима. Гијом Адам описује 1322. године тадашњу Србију, па (између остalog) говори како су дворови краља и властеле грађени од чатме и дрвета, а по страни су биле „коњушнице, просторије за псе и соколе, као и станови за многоbroјну послутгу“.¹⁰⁸

Развијена и законом заштићена трговина, широка дипломатска активност, коришћење страних најамника, родбинске везе српских владара и властеле са иностраним дворовима — све је то омогућавало разне утицаје и узоре из других земаља. Тако су се на традицију из ранијих времена наслагајале новине у вези са новим играма, такмичењима и борбама на коњима. Најомиљеније, и то у свим слојевима, биле су коњске трке, затим погађање копљем у алку, скидање рукавице, као и разне друге турнирско-витешке борбе на коњима. Коњска опрема била је веома богата, украшена скрученим тканинама, златом, сребром, бисером и драгим камењем. Коњ је често био пригодан и високо цењен поклон, који је имао и своју симболику — посебно у означавању власти и старешинства.

¹⁰⁵ Антологија старе српске књижевности, 217.

К. Јиречек, нав. дело, 273.

К. Јиречек — Н. Радонић, нав. дело, 109.

¹⁰⁶ Портрет Хрвоја Вукчића из његовог глаголског мисала (Цариградска библиотека Сараја), Историја народа Југославије, табла, 552.

¹⁰⁷ Душан Прибаковић, *Оружје на зидном сликарству Србије и Македоније*, Весник Војног музеја ЈНА I, Београд, 1954, 58.

¹⁰⁸ К. Јиречек, нав. дело, 303.

О средњевековним турнирима нема много података, али они који постоје прилично су јасни и убедљиви. Где нема писаних података, помажу многи други споменици, као што су то они у Херцеговини на којима су потпуно приказани борци на турнирима, послуга и гледаоци. Орбини, уосталом, прича како је цар Душан лично на турнирима делио награде. На приредбама сличне врсте у другим земљама учествовала је и српска властела, освајајући разна признања и награде.

Период турске владавине

Као што је познато, турска војска је била састављена прећко од брезе, покретне коњице, „с бољим коњима него што их је имала кавалерија балканских народа“.¹⁰⁹ Међутим, Србија је врло рано, још пре надирања Турака, имала прилике да се упозна са Османлијама и њиховим обичајима. Први борбени сусрет Срба и Турака одиграо се 1172. године у боју на Пантину, када је на византијској страни било „Грка, Франака, Турака и других народа“. Краљ Милутин је први српски владар који је држао одред од 1000 коњаника-најамника малоазијских хришћана и Турака. Цар-одметник Јован Кањакузен користио је за ратовање по Србији турске најамнике. У то време цар Душан је преко својих посланика преговарао у Бруси са Орханом, нудећи му савез против Византије и предлог да се један од његових синова ожени његовом кћерком.¹¹⁰ У каснијим временима српски народ, углавном, упознаје Турке преко оружја, мада су чак и деспоти, Ђурађ и Стефан Лазаревић, имали турске најамнике.

Турци су имали добре и издржљиве коње, које су хранили на посебан начин и на којима су увек била лепа и богата седла, искићене узде и широке узенгије.¹¹¹ Турска коњица је у бојевима свагда била у преимућству над европским, тешко оклопљеним коњима и отежалим јахачима. Савременици су овако тумачили то турско преимућство: „Ако га гониш, он ће ти лако утећи, а ако он тебе гони, онда му нећеш умаћи. Турци и њихови коњи су због лакоће увек брзи, а ми смо због тешких коња и оптерећености лењи (тешки)“.¹¹²

Крајем XV и почетком XVI века знатан део наших земаља доспео је под турску власт. Турци су у наше крајеве донели своју културу, у којој је било доста утицаја Арабљана и Византинца. „Преко својих присталица у нашем народу, оних који су прешли у ислам, а у мањој мери и оних који су остали у старој вери — Турци су вршили постепено, али стално културни утицај на цео наш народ који је био под њиховом влашћу“.¹¹³

Присуство Турака опажало се на овом подручју још много пре то што је дошло до коначне пропasti српске државе. Ду-

¹⁰⁹ Исто, 312.

¹¹⁰ Исто, 110—111, 150, 231, 273.

¹¹¹ Бројчијер, нав. дело, 135, 137.

¹¹² Константин Михајловић из Острвице, пом. дело, 172.

¹¹³ Др Видо Латковић, *Народна књижевност I*, Београд, 1975, 29.

бровчани, 1415. и 1436. године пишу у својим списима „о порти деспотовој“ (*porti despoti*), а истовремено у једном другом спису помињу „пазар у Смедереву“. Људи који су чували прелаз на Дрини, плаћани од деспотових цариника, називани су *лебеци* или *капици*. У то време „турскога је много било у војној опреми, оделу и покућству; турски таламбаси, буздовани, ножеви, коњска опрема, бакрено посуђе, ћилими“.¹¹⁴

Од почетка турске владавине оријентална терминологија присутна је у свему што се односило на коње и њихову опрему, као што су „називи за коња у нашем народу: ајгир, ат, алат итд.; затим болести коња (теневез, гунтураћ), његове особине (арум), а поготову коњска опрема: ам, узенгија, кускун, аша, бињак, бунчук (коњски накит) дошли су са Истока“.¹¹⁵ Од Турака су остале и многе друге речи, као *кошија* — трка коњима; *муштулук, муштулогџија* — јахач који младожењињој кући први доноси вест да је венчање обављено; затим и друге речи: *такум, орма, рагхт* (општи назив за коњску опрему); делови опреме: *билав, ункаш, силембета, палдум*; затим *бињиџија* (вешт јахач), *чамбас* (трговац коњима), *мејдан, мегдан* (простор за игре на коњима) итд. Међу овим речима има и таквих који су као твђице до данас остале у нашем језику.

У вези са коњском опремом и Турцима „настало је више зајата: поткивачки, сарачки, сарачтакција (седла и ункаше), сараџија (правили од длаке подлоге за седла), казаси (кићанке и ткане колане), јкујунџије (накит за опрему)“.¹¹⁶

Најстарија турска игра на коњима свакако је *цилит, цилитање* — она је сасвим турнирског карактера. Цилитање је највише извођено у јужној Србији, када су „бегови, богато окићени, ишли у петак на цилит да покажу своје богатство, а и вештину у вишејском налету, у тобожњој борби, која је негде то и била, док се на мегдану гађало правим копљима или лобудима, тако да један мртвац остане. И коњи су били опремљени скупоценијим рагтом, сребрним силембетима, нарешеним вођицама и лијепим седлом“.¹¹⁷ Осим наведеног, на турнирско порекло ове игре указује и посебан церемонијал приликом приказивања коња и опреме: „Дика је била гледати живописно у сјају окићеног коња, кад га слуга из куће изведе и провађа на улици, чекајући достојанственог бега да се хитро с бињекташа вине у седло“. Овакви цилити извођени су у Пећи све до 1900. године.¹¹⁸

У Србији је, и код Турака и код наших људи, била омиљена кошија — трка на коњима на којој су даване богате награде. „У Новом Пазару у давнашње вријеме први победник је добивао чоху или ћурак, други вола, трећи овна, четврти воловски рог, а у рогу

¹¹⁴ К. Јиречек, нав. дело, 426.

¹¹⁵ Десанка Николић, *О збирци јахаће коњске опреме у Војном музеју*, Весник Војног музеја ЈНА I, Београд, 1954. 87.

¹¹⁶ Исто, 88.

¹¹⁷ Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија* (Трке и друге народне утакмице)

¹¹⁸ Исто

дукат-маџар“.¹¹⁹ У Босни су муслимани приређивали кошију на православне празнике, на Петровдан, Илиндан, а највише на Господњидан, што говори о старини овог обичаја и о његовом наслеђу из ранијих времена. У Босни одређеног дана „и старо и младо је од рана јутра на ногама и иду у поље на мејдан (тркалиште)“. Победник трке дочекивање гласним повицима, уз свирку зурли и лупање таламбаса. За ове трке (кошију) коњи су јадачени, тј. дуго и посебно припремани.¹²⁰

Трка за дар, за муштулук, била је позната у многим крајевима наше земље током читавог прошлог века, а одржала се и до данашњих дана. То, разуме се, не искључује могућност да је постојала и у ранијим временима — поготову што је трка за муштулук спевана и у народним песмама.

Народна књижевност

Народни певач на много места и у епско-јуначким и у лирским песмама са пуно љубави и наклоности описује коња и његове одлике. У песмама се, на првом месту, уочавају особине коња по спољном обележју: алат, бедевија, сура бедевија, вранац, вранчић, врани коњ, дорат, доро, ћогат, ћого, зеленко, кр'ат („куд год иде све кр'ата јаше“), кулаш, мрков, чилаш.

Коњи наших познатих јунака: Шарац Краљевића Марка и Ждralин Милошев приказани су „са натприродним особинама (као) Ксант у Илијади, Грани у северногерманској митологији, Фалада у Гримовим приповеткама“.¹²¹ У ову групу може се уврстити и крилати Јабучило војводе Момчила, али ту су и други спевани коњи јунака старије и новије историје, као што су Дамјанов Зеленко, Дорат Иве Сенковића, Стрина војводе Курсуле, Кушља Хајдук-Вељка.

Коњ је одувек био значајан објекат у даривању; он је саставни део витештва, па се не без разлога тако о њему говори и у народним песмама. Старом Југ-Богдану говоре синови:

„Ласно ћеш га даривати бабо,
у нас доста коња и сокола,
у нас доста пера и калпака“.¹²²

Чак и у новије време коњ као да није губио свој значај приликом даривања. Старац Фочо саветује дахије:

„С кнезовима ви се побратите,
кнезовима хате поклањајте,
кметовима осредње парипе“.¹²³

¹¹⁹ Исто.

¹²⁰ Исто.

¹²¹ В. Чайкањовић, нав. дело, 562.

¹²² Женидба кнеза Лазара, Антологија народних јуначких песама, Београд, 1977, 199.

¹²³ Почетак буне против дахија, Вук Стеф. Карадић, Српске народне пјесме IV, Београд, 1954, 130.

Мустајбег је од бана Зринског тражио по реду:

„Шаљ’ дер мени добре коње моје,
и шаљи ми дивно одијело,
и шаљи ми сестрицу једину“.¹²⁴

Сличан захтев поставља и Мемед, цар турски, кад тражи од војводе Пријезде:

„Прво добро, сабљу навалију,
друго добро — ждрала коња твога,
трете добро — твоју љубу верну“.¹²⁵

Коњ је такође присутан и у народним обичајима. Већ је раније говорено о начину сахрањивања у песми „Смрт војводе Карице“, као и о томе како је Марко Краљевић принео Шарца себи за жртву. У Србије је био, а и данас је обичај, док је мртвац у кући, да су мушкарци-укућани гологлави, док жене иду расплетених коса, па се такав обичај среће и у песми „Смрт Јова Деспотовића“:

„Кад су били близу Купинова,
око двора слуге гологлаве,
а пуштени коњи по ливади,
без седала и без покроваца“.¹²⁶

У многим епско-јуначким песмама, посебно оним о Краљевићу Марку, веома се сликовито приказују турнири феудалне Србије. У песми „Женидба Душанова“ Милош Војновић прво дели мегдан са „бијелим Латинчетом“, затим прескаче „три коња витеза“ и „стријеља кроз прстен јабуку“, а на крају, као да је у питању игра у виду загонетке, Милош препознаје „дјевојку Роксанду“. Марко Краљевић и Муса Кесеција, у истоименој песми, деле мегдан на живот и смрт: прво се боре копљима, па буздованима, затим сабљама, а на крају се хватају у коштац. У народним песмама опева се витешка спретност и увежбаност коња на турнирима:

„ал’ ето ти Мусе Кесеције,
на вранчићу ноге прекрстio,
топузину баџа у облаке,
доочекује у бијеле руке“.¹²⁷

— . —

¹²⁴ Бан Зрињанин и Бегзада дјевојка, Антологија народних јуначких песама, 452.

¹²⁵ Смрт војводе Пријезде, исто, 353.

¹²⁶ Смрт Јова Деспотовића, исто, 440.

¹²⁷ Марко Краљевић и Муса Кесеција, исто, 325.

„ал'ето ти једнога јунака,
на дорату ноге прекрстio,
топузину баџа у облаке,
доџекује у бијеле руке“.¹²⁸

— . —
„ал' се доро боју научио,
клече доро до зелене траве“.¹²⁹

— . —
„Ту се ѡогат боју осетио,
на првијем закопа ногама“.¹³⁰

— . —
„Ко имаше коња од мегдана,
окреће га по пољу чилита“.¹³¹

— . —
„Удара га оштром бакрачлијом,
по три копља у пријеко скаче,
по четири небу у висине,
у напредак ни броја се не зна“.¹³²

У великом броју песама народни бард веома сликовито говори о коњској опреми. То је, на пример, „бојно седло“, „седло шимширово“, а у даљој градацији: „заузда га уздом позлаћеном“ или „оседлај га седлом сребренијем, а зауздај уздом позлаћеном“. Међутим, у појединим песмама набраја се опрема која је сасвим подударна са опремом српских вitezова, баш као она какву је поседовао Сандаљ Хранић:

„Јао Шаро, моје десно крило,
достигни ми вилу Равијојлу,
чистим ћу те сребром потковати,
чистим сребром и жеженим златом.
Покрићу те свилом до колена,
од колена ките до копита,
гриву ћу ти измешати златом,
и поткитит' ситнијем бисером“.¹³³

У песми „Љуба Хајдук-Вукосава“ говори се како је Бојичић-Алија ухватио Вукосава хајдука и бацио га у тамницу, док се његова љуба спрема да га ослободи:

¹²⁸ Краљевић Марко и Ђемо Брђанин, исто, 330.

¹²⁹ Болани Дојчин, исто, 362.

¹³⁰ Милој Стојићевић и Мехо Оругчић, В. С. Каракић, Српске народне пјесме, IV, 210.

¹³¹ Женидба Максима Црнојевића, Антологија народних јуначких песама, 422.

¹³² Женидба Душанова, исто, 90.

¹³³ Марко Краљевић и вила, исто, 217.

„Па оседла коња дебелога,
оседла га седлом сребренијем,
па га покри чохом до колена,
од колена ките до копита,
пригрну га суром међедином,
заузда га ђемом од челика,
о врату му бисер обесила,
ситан бисер и камење драго:
kad он иде ноћи у по ноћи,
да се види њему путовати,
у по ноћи као усред дана“.¹³⁴

У песми „Женидба Милића Барјактара“ Видо Маричић поклања зету коња:

„Гиздава му поклонио вранцу,
врана коња, брате, без белеге,
а на вранцу ћултан до колена:
чисти скерлет златом извезени,
златне ките бију по копитам‘;
бојно седло од шимшир дрвета,
шимшир седло сребром оковано,
на облучју камен сија драги“.¹³⁵

У понеким песмама помиње се муштулук — традиционални мотив у свадбеним свечаностима, као што је то учињено у песми „Женидба Максима Црнојевића“ или у песми „Женидба Милића Барјактара“:

„Похитао дијете Максиме,
на његову без белеге вранцу,
и скупио десетину друга,
хоче својој на муштулук мајци“.¹³⁶

— . —

„Браћо моја, кићени сватови,
хајте, браћо, да ми путујемо,
хајте сваки како који може,
а ја идем како коњиц може,
мојој старој на муштулук мајци“.¹³⁷

Многи јунаци наше епике, придајују коњу људске особине и разговарају са њима. Највише таквих примера има у песмама о Краљевићу Марку, али има их и у другим песмама, као у оној о Сењанину Иви:

¹³⁴ Јуба Хајдук Вукосава, Антологија народних јуначких песама, 571, 572.

¹³⁵ Женидба Милића Барјактара, исто, 545.

¹³⁶ Женидба Максима Црнојевића, исто, 422.

¹³⁷ Женидба Милића Барјактара, исто, 547.

„Одај, Шаро, и сам по авлији,
а ја идем под шатор Арапу“.

— . —
„Давор‘, Шаро, давор‘ добро моје“.

— . —
„Ао, Доро, врло добро моје,
доста ли смо, Доро, војевали“.¹³⁸

У лирским песмама коњ је такође често опеван. Лако, као ехо, полетно одјекују стихови песме „Велика роса“:

„Дјевојко моја,
напој ми коња,
не могу боса,
пала је роса,
коњу до самара,
мени до ћердана, -
коњу до носа,
мени до паса“.¹³⁹

Слична овој је и песма „Девојка јечам проклиње“, у којој девојка са пуно љубавне чежње, привидно опора, куне јечам.

„Девојка је јечам жито клела:
јечам жито у бога љепота,
ја те жела, а ја те не јела,
сватовски те коњи позабали“.¹⁴⁰

У љубавним песмама има доста стихова о коњској опреми, описа који су веома налик на оне у јуначким песмама:

„Под њим је вранац рода вилина,
а на коњу бојно седло рога јелена,
а за седлом мала узда змијина“.¹⁴¹

— . —
„Ја би моје павте расковала
па би твоју узду оковала,
у чисто би сребро оковала,
а ћерданом мојим позлатила“.¹⁴²

¹³⁸ Марко Краљевић укида свадбарину, исто, 348.
Иво Сенковић и ага од Рибника, исто, 490.

¹³⁹ Велика роса, Вук Каракић, Српске народне пјесме, Београд, 1964, 376.

¹⁴⁰ Дјевојка јечам проклиње, исто, 56.

¹⁴¹ Вук Каракић, Етнографски списи, Београд, 1964, 226.

¹⁴² Дјевојка и коњ момачки, В. Каракић, Српске народне пјесме.

Коњ је чест мотив и у народним приповеткама, нарочито у бајкама у којима се приказују коњи чудесних особина, хтоничног карактера. („Баш Челик“; „Дјевојка цара надмудрила“). У народним приповеткама су и мотиви о томе како је Марко купио Шарца, а таква је и већ помињана приповетка „Тројан“. Поред тога, Вук је етнографским списима обухватио и народна веровања у вези с коњем („Вукодлак или вампир“; и „Мора“).¹⁴³

Ослобођена Србија

За време турске владавине наши људи нису смели носити одећу зелене боје, затим кићене и богато израђене хаљине са златом или сребром, па чак нису смели око главе носити упадљиве шалове ни токе на прсима. Осим овога, раја није смела поседовати ни угледну кућу, лепу жену, ни добrog и запаженог коња, поготову не коња са богатим такумом.¹⁴⁴ На коњу се није смело јахати кроз чаршију, а на путу, при сусрету с каквим Турчином, „неверник“ је морао схјати и клањати се. Сртеш Л. Поповић се сећа свога детињства, па казује да чак ни у првим годинама Милошеве владавине наши људи нису смели проћи кроз град са оружјем за појасом, чак ни са већим ножем, него су се због тога загртали гуњем или су оружје затурали за леђа.¹⁴⁵

Већ у првим месецима 1804. године устаници су, као до ратног плена, били у могућности да дођу до добrog одела, оружја и да појашу скupoцено опремљене коње. Као одушка после вековног робовања и турских забрана, готово све вође, чак и мање старешине, носили су свечану турску одећу и јахали богато опремљене и расне коње. Тако је народни певач у песми „Бој Милоша Потцера и Мехе Оругчића“ казивао:

„Скочи Чупић у шатору своме,
и припаса свијетло оружје,
на долеће до коња дората,
који ваља кутије дуката,
а Чупића стоји без динара,
јера га је Чупић задобио,
од Турчина Пејза Мехмед-аге,
на га јаше Турком на срамоту“¹⁴⁶

Када је 1808. године, на Лозници, склапано примирје — дођу турски преговарачи у устанички штаб. Све војводе биле су обучене да се није знало који је од којег китњастији, док је Карађорђе био у обичном гуњу и чакширама. Турци запитају: „Ко је међу

¹⁴³ В. Карадић, Етнографски списи, *Марко Краљевић*, 321, *Тројан*, 323, *Вукодлак или вампир*, 303, *Мора*, 305.

¹⁴⁴ Вук Карадић, *Српска историја нашега времена*, 50.

¹⁴⁵ Сртеш Л. Поповић, *Путовање по новој Србији*, Београд, 1950, 6, 82.

¹⁴⁶ Милош Стојићевић и Мехо Оругчић, Вук Стеф. Карадић, *Српске народне пјесме*, IV, 211.

вама Црни Ђорђе?“, а он им одговори: „Којекуде, неком сам црн, а неком бео“. Турци с неповерењем прихвате ово представљање, па отпочну преговори. На растанку, не верујући да је међу окићеним војводама стварно био вожд, Турци при поласку поруче: „Е, бива, па поздравите бег Ђорђија“.¹⁴⁷ Све војводе су у бојевима, сем опреме и оружја, задобијали и расне коње, па баш о томе прота Матија на почетку својих Мемоара пише: „... пред мојим шатором вриштали су у сребро окићени арапски атоби“.¹⁴⁸

Коњи, „бијесни атоби“ (како их називају народни певачи, Прота и многи други), били су у устаничким временима на високој цени, како међу нашим људима тако и међу њиховим противничима. Гушанац-Алија се крајем 1804. год. побратимио с Карађорђем, па „пошаље неколико атоба и ћуркова на дар, како своме побратиму тако и Јакову и Јанку Катићу“.¹⁴⁹ Када су устаници први пут, 1805. године, заузели Ужице, „... а Ужичани изаберу између себе тридесет старих Турака, те ји пошаљу к Јакову да му даду педесет иљада гроша и осамдесет атоба“.¹⁵⁰ Пред битку на Мишару, прота Матија оде у турски штаб преко Дрине не би ли не-пријатеља заварао и задржао док не стигне Карађорђе с главном војском. После доста незгода и страховања Прота успе да измоли од Турака да пошаље у Србију свога момка и свога коња, остајући и даље као талац. Он тада задовољно закључује: „Кад момак мој верни неће с мене погинути, а и коњ неће Турцима остати“.¹⁵¹

Врло брзо, непосредно по избијању устанка, створени су знатнији одреди српске коњица. Прота Матија прича да је средином 1804. године за дочек Бећир-паше у Шабац упућен Милован Грбовић са 50 коњаника. На Палежу су пащу сачекали и поздравили Јаков, кнез Сима Марковић и Јанко Катић са 600 коњаника, а на Белим водама је пред пащу изашао и Карађорђе са „око 2000 коњаника све бољи од бољег“.¹⁵² Готово истовремено, одметник Ђорђе Ђурчија нападао је на Лозницу са пешацима и коњаницима.¹⁵³ У даљем развоју устанка коњица је све више јачала и у неким приликама, као у боју на Мишару, имала је одлучујућу улогу. Све до пропasti Србије коњица је учествовала у готово свим бојевима, посебно оним у равничарским крајевима (Крајини, Поморављу, Мачви). Чак и у расулу, после боја на Равњу (1813. године), окупљене војводе у Шапцу „изаберу Милоша да узме две иљаде коњаника, па да трчи да ухвати Београд док још Турци нису стigli“.¹⁵⁴

Иако је наш народ дуго робовао под Турцима, као да никад нису заборављени некадашњи мегданни. Крајем марта 1804. године, на преговорима између устаничких вођа и представника дахија у Земуну, расрђени Јанко Катић послao је Кучук-Алији поруку:

¹⁴⁷ Драг. Странјаковић, Карађорђе, Београд, 1938, 248.

¹⁴⁸ Прота Матеја ненадовић, Мемоари, Београд, 1954, 3.

¹⁴⁹ Вук Караџић, Српска историја нашега времена, 75.

¹⁵⁰ Исто

¹⁵¹ Прота Матеја, Мемоари, 128.

¹⁵² Исто, 79.

¹⁵³ Вук Караџић, Српска историја нашега времена, 103.

¹⁵⁴ Исто

, . . . ујутру рано нека изађе на Дедино брдо или у Врачар, где он воли, па хат му, хат ми; кубура му, кубура ми; гардија (миједрак) му, гардија ми; сабља му, сабља ми“.¹⁵⁵ И у каснијим временима било је мегдана између српских војвода и знаменијих Турака, што је не ретко опевано и у народним песмама. Тако су опевани мегдани на коњима између поп Луке и Куллин-капетана, Милоша Стојићевића и Мехе Оругчића, поп Луке и Пејзе-капетана, а у близини прилика мегдане су водили Хајдук-Вељко и Јован Курсула. Надалеко је био чувен коњ Кушља, кога је Вељко посебно обучио за мегдане, па је Кушља без вођица јуришао у највећи бој, падао на предње ноге, изводио по команди нагле заокрете, а то је све Вељку, као леваку, посебно погодовало и омогућивало му да сече противнике сабљом и с леве и с десне стране.

У песмама „новијих времена“, како их је назвао Вук Караџић, опевана је коњска опрема која је веома слична оној у средњовековној Србији. У песми „Петровић Батрић“ каже се како Ђоровић Осман обећава за отпуст Радулу Петровићу:

„Даћу тебе ата големога,
од ког бољег у свој Босни нема,
у свој Босни и Херцеговини —
оседлаћу г' седлом сребренијем,
а покрити чохом до копита,
прије чохе пули-рисовином,
искићеном и сребром и златом“.¹⁵⁶

У песми „Бој на Салашу“ казује се између осталог:

„Собом Стојан до мркова дође,
пак мркову притеже колане,
притеже му четири колана,
а и пету ибришим-тканицу“.

У истој песми слично се говори и о Јанку Катићу:

„Веће и он на ноге устаде,
и долеће до коња ђогата,
до ђогата граве окнивене“.¹⁵⁷

У песми „Милош Стојићевић и Мехо Оругчић“ пева се:

„А долеће до коња ђогата,
до ђогата ока шаренога,
притеже му четири колана
а и пету ибришим-тканицу;
када Милош ђоги колан стеже,
ту се ђогат боју осетио,
пак првијем закопа ногама,
ногам' кона, а ушима стриже“.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Прота Матеја, *Мемоари*, 72.

¹⁵⁶ Петровић Батрић, Антологија народних јуначких песама, 645, 646.

¹⁵⁷ *Бој на Салашу*, В. С. Караџић, Српске народне пјесме IV, 165, 167.

¹⁵⁸ Милош Стојићевић и Мехо Оругчић, исто, 210.

Поред тога, треба рећи да су у Србији, од 1810. године боравили и одреди руских козака, стационираних у Крајини, Београду и Шапцу. Они су донели пуно новина у вези с ратним вештинама и играма на коњима, које су многи наши људи, као Хајдук-Вељко и његови бећари, радо прихватали.

Други део ослободилачких борби српског народа окончан је битком на Дубљу и каснијом Милошевом дипломатијом. Стварно ослобођење од турске власти донели су хатишерифи из 1830. и 1833. године. Овим историјским документима српски сељак раскинуо је последње феудалне окове, па је на својој земљи могао да гаји стоку и пољопривредне културе по сопственом избору, што је посебно довело до јачања трговине. И занатство је добијало нове облике, а уз то многе занате које су раније држали Турци преузимали су наши људи. Истовремено долазе из Војводине занатлије са производима који су дотада били непознати у србијанској средини.

За дуги низ година по ослобођењу и села и градови задржали су ранији изглед. Газдинске куће по селима биле су постојане, грађене од брвана и плетари, док су „остале куће биле од слабог плетара и кровињаре“.¹⁵⁹ У градовима се архитектура није мењала, осим у неким срединама са посебним знамењем — као што су били Београд и Крагујевац, две престонице ослобођене Србије.

Већ у првим деценијама слободе из Аустрије су све више продирали европски утицаји у вези са ношњом, свакодневним понашањем, уређењем кућа, па се тако, постепено, напуштају навике стечене под Турцима. Међутим, још током дугог низа година било је у вези с тим и старих и нових навика.

О празницима и о свадбама по селима се веселило уз свирку двојница, свирала, дудука, гајди. У варошима је, безмало, у свему било као и по селима, сем што се као музичари јављају и Цигани свирачи — уз ћемане, кларинет, зурле, дамире и бубњеве: Убрзо, већ од 1827. године, иако ређе, у нашој средини се срећу и европске окретне игре, а кнез Милош и странци приређују и балове. Тих година дају се и прве позоришне представе, а у неколико места, по кафанама, налази се и по који билијар.

Осим ових разонода, у Србији тога времена било је и забава везаних за традиционална такмичења. У време затишја пољских радова, у данима одмора и о празницима, и по селима и по градовима мушкарци су се надметали у бацању камена с рамена, рвашњу, скоковима из места и из затрке.¹⁶⁰ Посебну забаву представљала су коњичка такмичења, подједнако прихваћена у свим друштвеним срединама. У јесењим данима одржаване су трке за дар,

¹⁵⁹ Сретен Л. Поповић, *Путовање по новој Србији*, 213.

¹⁶⁰ В. Карадић, *Српска историја нашега времена*, 61.

¹⁶¹ Никола Трујић, *Најстарији подаци о коњским тркама у ослобођеној Србији*, Зборник за историју физичке културе Србије, јун—септембар, Београд, 1968, 68, 69.

¹⁶² Ото Дубислав Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд, 1899, 141.

трке за муштулук, а у другим приликама, поводом каквог догађаја или по договору, приређивање су кошије, трке на коњима са посебним, раније објављеним наградама. Једна од таквих трка забележена је 1822. године у Чачку. За ту прилику кнез Васа Поповић тражио је од кнеза Милоша одобрење за трку у којој „20 коња трчаће кошију“.¹⁶¹ Веома интересантна коњичка трка била је 1829. године, опет у Чачку, коју је описао Ото Дубислав Пирх, странац и путник по Србији. На дан удаје своје рођаке, кнез Васа Поповић најавио је трку од десет коња, који су кренули са једне пољане ван вароши, па су такмичари прошли кроз чаршију, да би потом са друге стране вароши стигли на циљ. Као награде за победнике, на конаку кнеза Васе биле су обешене „разне мараме, траке, итд.“¹⁶²

На другом крају Србије, у Шапцу, коњичке трке су у народу уживале велику популарност. О томе је штампа каснијих времена закључила: „Још од старина Шапчани су држали и одгајивали добре коње, приређивали кошије и трке, поносили се добрым коњима, рагтовима“.¹⁶³ Народно предање говори да је једна трка одржана у Шапцу око 1820. године, и то на стази „од кафане Ђоке Сокиног до шабачке бијеле калдрме“,¹⁶⁴ што би износило негде око шест километара. Поузданаја казивања говоре да је Јеврем Обреновић 1829. године, у част рођења сина Милоша, приредио трку „од великог моста у Дреновцу до шабачког пристаништа“, што би износило око осам километара. На обнародовану трку дошли су многи угледни гости из Шапца и Ваљева: Јеврем Обреновић, прота Матија Ненадовић, Никола Луњевић и Бошко Тадић, а било је доста и народа из самог града и околних села. Око победничког стуба били су подигнути многи шатори у којима се пила кафа и очекивали резултати трке. За награду је било одређено: „један танковијаст алатаст хат, потом један во, па бошчалук, чоха, ован, јабука и у њој дукат, рог овнужски љаптуњен с неколико рубија па зачепљен, итд.“¹⁶⁵ Прве коњичке трке у Београду одржане су 1842. године, а приредили су их страни конзули у част Шекиб Ефендије, изасланика Турске. Овај догађај је у то време у Београду добио име „енглески коњотрк“.¹⁶⁶

У Србији је, под утицајем и због присуства Турака, осим кошије било и цилита, цилитања. Сретен Л. Поповић говори да је у свом детињству видео у Београду „делије... кад се по Београду цилитају на коњима“, па је сматрао да су те игре биле међу последњима у Србији.¹⁶⁷ Међутим, у Чачку је више година поред Мораве приређивано цилитање. Такмичари у цилиту били су на коњима, па су један другог гађали моткама дугим од једног до два метра, при чему је долазило до озбиљнијих повреда. У вези са цилитањем у Чачку говори се: „Ова игра дуго се одржала и

¹⁶³ Мале новине, Београд, бр. 284/1894.

¹⁶⁴ Михаило Сртениновић, Кроз Мачву, Београд, 1900, 11.

¹⁶⁵ Приређивање првих трка у Шапцу поводом рођења сина Милоша, Витез, бр. 6/1899.

¹⁶⁶ Маринко Пауновић, Београд кроз векове, Београд, 1971.

¹⁶⁷ Сретен Л. Поповић, настава, 184.

значила је не само забаву, него и витешко надметање у овом граду¹⁶⁸. У време прве владе кнеза Милоша, по свој прилици, цилит је био омиљена игра на коњима, извођена по целој земљи. Чак се за Кнеза причало да је „дugo времена надмашавао остале (такмичаре)“¹⁶⁹. Веома сличан цилит негован је све до 1900. год, и у Пећи, где је био омиљена забава тамошњих бегова. У тим приликама по 20—30 богато опремљених коњаника и коња, на једној пољани ван града, дељени су у две групе, па су једни друге гађали моткама дугим око један метар. Ко је од учесника био погођен мотком, морао је да бежи, и сматрао се побеђеним.¹⁷⁰

У првој половини прошлога века Србија је била позната по богатству стоке (говедима, свињама и овцама), али није превише била позната и по броју и квалитету коња. О томе је најбољу оцену дао Otto Дубислав Пирх, странац из Пруске. При посети кнезу Милошу у Пожаревицу, разгледајући кнежеве штале, он је закључио: „Књаз има лепих арапских атова, но већина коња до мађег је соја, расе више јаке но лепе, али лаже главе и правих крстине“. На другом месту Пирх опет говори о истој ствари: „Коњи су мали, онакви какве их ми имамо у Марки (Пруској), али пододни и издржљиви“¹⁷¹.

Још је Вук Каракић, говорећи о саобраћају у Србији, приметио: „По Србији би се могли путови начинити да се путује свуда како гођ по Аустрији и по Чешкој; али овамо не само што се коловози чешће заваљују и засијецају, него се не поправљају; већ није ни обичај да се на колима путује, нити коњских кола има на другом месту осим равне Мачве и дјешто у пожаревачкој нахији. Истина да се дјекоје ствари, особито које је тешко на коња натоварити, куд кола могу ићи, вуку на волујским колима; али све се највише носи на самару (и жито, и брашно, и дрво, и со, и пиће у мјешинама или бременицама)“¹⁷². То су запажали и страници, па већ поменути Пирх говори: „Углавном, још се ретко виђају кола на главном друму, не зато што не би био подесан за кола, већ зато што се кола још ретко употребљавају“¹⁷³. На воловској запрези је и књегиња Љубица по неколико дана путовала од Београда до Крагујевца.

Слично је записао и Сретен Л. Поповић: „Кад ми први ђаци године 1834. пођосмо у Крагујевац у Велику школу (онда тако звану), тада путовасмо на волујским колима, на којима не беше ни једне чишије гвоздене, него све од дровета“¹⁷⁴. Осим овога начина, многи товари преношени су на коњима и камилама. У једном случају забележено је да су 1852. године из Македоније у

¹⁶⁸ Никола Трујић, нав. дело, 69.

¹⁶⁹ Otto Дубислав Пирх, нав. дело, 70.

¹⁷⁰ Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија*, (Трке и друге народне утакмице).

¹⁷¹ Otto Дубислав Пирх, нав. дело, 45.

¹⁷² Вук Каракић, *Први и други српски устанак*, Београд, 1954, 22.

¹⁷³ Otto Дубислав Пирх, нав. дело, 123.

¹⁷⁴ Сретен Л. Поповић, нав. дело, 200.

Београд приспеле чак 553 велике и 105 малих камила натоварених дуваном.¹⁷⁵

Путеви по Србији просећани су још од ослобођења; то су били тзв. *крчаници*, који нису имали никакву тврђу подлогу, те су у кишовитим данима били непроходни за било какав саобраћај. Од 1845. године Цариградски друм је озбиљније одржаван, али без већих резултата. По тада усвојеним нормама, које је на добром друму могао да носи товар од 3,5 центи, али је на Цариградском путу могао да буде оптерећен само са 2 до 3 центе. Тек од шездесетих година приступа се темељниној градњи путева, чему је доста допринео и Закон о сувоземном саобраћају, донет 1864. године.¹⁷⁶ Поред тога, коње су у Србији између Београда и Цариграда (и обратно), све до половине прошлога века, користили татари — поштоноше. Пред сваким татарином јахао би један или двојица *суручија*, помоћника, који су у поводу водили по резервног коња. У пролазу кроз насеља и суручије и татари су, у трку, дизали страшну галаму — да би се људи испред њих склањали, док би затечене тукли камцијама. При ношењу важних вести татари нису данима сјахивали, нити се било како одмарали. Тако је чувени србијански татар-ага Инце за четири дана стигао из Цариграда у Београд када је кнезу Милошу донео хатишериф.¹⁷⁷

Увиђајући да је Србији потреба већи број коња, као и да треба побољшати њихов квалитет с обзиром на пољопривредне и војне потребе, кнез Милош је 23. VI 1836. године послао у Шабац наредбу Лазару Теодоровићу, пуковнику и команданту подриносавском: „Желећи подићи и подпомоћи у отештву нашем производ коња, који су нам за правительство и приватне потребе неопходно нужни, решавамо да сваки чиновник и сваки кмет, кому је само могуће, кобиле држи и ка обдрженију ових сваки себи мајур на месту, које за то најбоље изабере, слободно и бесплатно држи и у заграђивању овог мајура народну рукопомоћ изиште, коју је народ дужан бити свакоме такови мајур заграђујући дати, бар по три кобиле с почетка да сваки држати почне“.¹⁷⁸

Вероватно је Србија у то време оскудевала у коњима, посебно оним за јахање, као и коњима за вучу топова, јер су такви коњи обично куповани на страни, понајвише у Аустрији. Тако је по налогу кнеза Милоша одређена комисија купила 1836. године у јужној Русији 39 коња. Када је по доласку Уставобранитеља на власт требало основати „ескадрон катана“, тражени су одговарајући коњи по Србији. Међутим, сви окружни начелници извештавали су: „Коњи никаде оналико високи наћи (се) не могу колико би по прописаној мери морали бити“, па су предузете мере да се коњи за ове потребе набаве у Аустрији. Нешто касније, крајем 1845. године, неки Тома Јокић, по налогу кнеза Александра Карађорђевића, купио је у Аустрији 10 коња, па стога није платио ца-

¹⁷⁵ Даница Милић, *Привреда Београда*, Историја Београда, књ. 2, Београд, 1974, 379.

¹⁷⁶ Исто.

¹⁷⁷ Сретен Л. Поповић, нав. дело, 191; Otto Dubislav Pirch, нав. дело, 44, 45.

¹⁷⁸ Архив Србије, *Кнежева канцеларија*, 18/1836.

ринску таксу.¹⁷⁹ Цене коња у Србији у односу на другу стоку биле су веома високе. Тако је нпр. пар стоке 1862. године плаћан:

<i>Пар</i>	<i>У Београду</i>	<i>По Србији</i>
коња	2.425 гроша	1.397 гроша
волова	857 "	819,20 "
крава	540 "	402,20 "
свиња	242 "	185,17 "
овца	65 "	66,40 " ¹⁸⁰⁾

Нису сви крајеви Србије подједнако па чак ни приближно, располагали фондом коња. Неколико округа, посебно шабачки и пожаревачки, у томе су далеко предњачили. То најбоље приказује следећа табела:

Окружје	Житељи		Кони		На 1000 људи	
	1859.	1866.	1859.	1866.	1859.	1866.
шабачко	66673	73619	17215	17148	258	233
ваљевско	75499	83483	11648	10944	154	131
ужичко	92423	104377	14161	12852	153	123
рудничко	45868	47467	5774	5315	126	112
богорадско	57657	63880	7033	6827	122	107
чачанско	53804	58038	6067	6238	89	107
књажевачко	46741	55079	7798	5651	103	63
пожаревачко	123009	140601	20886	13918	170	99
крајинско	63561	70293	7805	7188	123	95
алексиначко	40192	48136	6540	4362	146	91
сmedеревско	50246	60077	4251	5349	83	89
подринско	46151	48827	4832	4148	104	85
крушевачко	58327	67439	5989	5642	113	84
црноречко	47132	53284	6047	4137	128	78
крагујевачко	88353	98141	6092	6647	70	73
ћупријско	50203	55884	4159	3198	83	57
јагодинско	58664	62184	3286	2758	56	44
вар. београдска	18860	24768	307	663	16	26
Свега	1.083363	1.215576	139900	122985	129	101

По народној традицији, коњи су из економских разлога били веома значајни као поклон, па је у многим приликама кнез Милош поклањао коње својим сарадницима, а бивало је и обратних примера. Некакав поп Радован Даљанић, из Остружнице, убио је у Макишу једног Турчина. Због потпоговог преступа кнез Милош је имао озбиљне разговоре с Турцима, посебно са београдским па-

¹⁷⁹ Архив Србије, ПУД (МУД), дел. прот. бр. 573/1845.
ПУД F VIII, р-164/1845.

шом. Кнез је, због Турака, Радована распопио, али му је потајно поклонио коња и сабљу.¹⁸² Средином 1839. године, приликом проглашења малолетног Абдул Мецида (1823—1861) за султана, одлучено је да се новом владару „пошаље на дар један леп хинтов и шест добри коња с амови“, а „намесницима малолетног султана по „један од мање цене интов и по четири коња с амови“.¹⁸³ Чак и касније, 1854. године, приликом удаје султаније Фатиме, Совјет је одлучио да се као свадбени дар пошаље „један такум брилијантског накита и два пара коња колски“.¹⁸⁴

Од Милошеве жеље да се путем мајура „подпомогне у отечству производ коња“ као да није било знатнијих резултата. Одлуком Совјета од 1849. године донета је одредба да се оснује „Завод правитељствене ергеле“,¹⁸⁵ али се овом послу приступило тек 1852. године. Почетком поменуте године Попечитељство внутрених дела одредило је да будућа ергела буде основана у Ђуприји, да „преко лета коњи бораве у планинама Озрену и Чемерну“, а „на зимовање да долази у Ђуприју где има Правитељствени ар и мањеж“.¹⁸⁶ И поред обезбеђених средстава, скоро годину дана није купљено ниједно грло за нову Ергелу.¹⁸⁷ Од почетка 1853. године посебна комисија истраживала је терен по Мађарској. Први зајачак Комисије био је да се „50 кобила, два ајгира ердељска и два арапска“ нису могли у Ердељу набавити, „јер је реткост добра коња и видети, будући су ови од последњег Мађарског рата растурени и разграбљени“. Комисија је најзад предложила да се од грофа Денеша Банафија из Ердеља купи целокупна ергела „из 99 глава састојеће се“, по цени од 8.000 дуката.

Половином 1853. године генерални аустријски конзул у Београду обавестио је „уважену Кнежевину Србску — дирекцију на граници“ да је 16. маја из Херманштата кренула у Србију ергела од „116 грла са ждребадима“.¹⁸⁸ Уз касније набавке, половином 1853. године била су у Ергели 123 грла, „од чега пет ердељских и два арапска паствува, као и педесет ердељских кобила“.¹⁸⁹ Иако је крајем 1854. године у Ергели било 146 коња, Попечитељство внутрених дела тежило је да се набави више расних приплодних грла. Једна комисија је почетком 1855. године ишла у Сексард, у Мађарску, на чувени сточни вашар, али су коњи тада били на високој цени и ништа није купљено, па се ишло на појединачне откупе, углавном на арапске паствуве из Цариграда.¹⁹⁰

¹⁸⁰ Данница Миладић, нав. дело, 383.

¹⁸¹ Државопис Србије, књ. 2, Београд, 1866, 36.

¹⁸² Сретен Л. Поповић, нав. дело, 110.

¹⁸³ Архив Србије, ПИД (МИД) Ф VI, р-19/1839.

¹⁸⁴ Архив Србије, ПИД (МИД), дел. прот. бр. 115/1854.

¹⁸⁵ Архив Србије, ПУД (МУД) Ф VI, р-6/1852.

¹⁸⁶ Исто

¹⁸⁷ Исто

¹⁸⁸ Архив Србије, ПУД (МУД) Ф 43, р-183/1853.

¹⁸⁹ Архив Србије, ПУД (МУД) Ф XI, р-66/1853.

ПУД (МУД) Ф II, р-73/1855.

¹⁹⁰ Архив Србије, ПУД (МУД), дел. прот. бр. 92/1856.

ПУД (МУД) Ф XI, р-73/1855.

У Белој Речи под планином Озреном било је великих државних пашњака, на којима је преко лета боравила скоро целокупна Ергела. Крај Ђуприје, у Ади, такође су биле „правитељствене ливаде“, које су преко лета кошене, а сено је чувано за зимску исхрану. Још од самог оснивања „Завода правитељствене ергеле“ било је говора и притужби на лоше пашњаке у Белој Речи, али и на лоше сено са ливада у Ади.¹⁹¹

Половином 1858. године биле су велике кишне и поплаве, те су због изливавања Мораве многа већ срећена сена у Ђуприји пропала. Истовремено је стигао и извештај како је на правитељственим ливадама у Пожаревцу покошено и успремљено 150 кола одличног сена. Због тога је посебна комисија Попечитељства внутрених дела посетила Пожаревац почетком септембра, па је у њеном извештају, између осталог, забележено: да је „војени ар при старој војеној касарни“ простран, да је ћерамидом покрiven, да има јасле, а изнад њих мрдевине за сено, да има велики ходник и ораклију за смештај послуге, док се у дворишту налази чесма са две луле и да се у постојећој грађевини може сместити преко 85 коња.¹⁹² На основу овог извештаја Попечитељство је предложило Совјету да се 54 омице преселе у Топчидер, да се 60 паствува претера у Пожаревац — због богатства правитељствених ливада, да се „војени ар“ поправи, „па у овај ар да се смештају на свагда паствуви одређени за пошиљање по окрузима“. Након три дана Совјет и кнез дали су сагласност, па је Правитељствена ергела у јесен 1858. године пресељена у Пожаревац.¹⁹³ Већ следеће године Попечитељство внутрених дела тражило је од Совјета: „Како се сад Правитељствена ергела налази од части у Пожаревцу, од части у Ђуприји, чиме се очевидно отежава и поскупљаје управа и надзор“, предлаже се да се Ергела „смести на једно место, па било у Пожаревцу или у Ђуприји“.¹⁹⁴ Након изласка комисије у Ђуприју и у Пожаревац, крајем 1859. године донет је предлог да се целокупна Ергела и људство врате у Ђуприју.¹⁹⁵ Ову најмеру осујетио је стари кнез Милош који је 16. априла 1860. године саопштио Совјету: „Као што сам јутрос препоручио Совјету да се озбиљно постара о томе да се Правитељствена ергела добро устроји, како би земља од ње асну имала, то к постижењу те целији и за олакшати Правитељству и народу моме велике трошкове, које би око тога морао чинити, Ја уступам на корист исте Ергеле Правитељству србском и поклањам му добро моје звано Морава, које се у окружију пожаревачком налази“.¹⁹⁶ Тек шесг година касније, Министарство финансија је 20. маја 1866. године донело решење: „Да се Правитељствено добро до Пожаревца на Морави лежећи, на коме постоји Заведеније државне ергеле у будуће зове Љубичево. Ово решење саопштити управитељству др-

¹⁹¹ Архив Србије, ПУД (МУД), дел. протокол бр. 531/1853. бр. 4/1858.

¹⁹² Архив Србије, ПУД (МУД) Ф I, р-4/1858.

¹⁹³ Архив Србије, МУД Ф IV, р-104/1859.

¹⁹⁴ Исто

¹⁹⁵ Архив Србије, МУД Ф II, р-53/1860.

¹⁹⁶ Архив Србије, Совјет, дел. прот. бр. 299/1860.

жавне ергеле и да се у новинама званично огласи“.¹⁹⁷ Државна ергела је добила нови назив по личној жељи кнеза Михаила, да би се тако помињала његова мајка Љубица.¹⁹⁸

Још од првих дана оснивања Државне ергеле, народ из ближе и даље околине доводио је кобиле на опасивање у Ђуприју. Већ на почетку 1855. године Совјет је упутио препоруку Попечитељству внутрених дела да „ради распростирања доброг соја коња у отечеству нашем“ треба сваког пролећа „ајгире по окружјима разаштиљати“.¹⁹⁹ Тек наредне године послана су четири паствува на Уб, јер „ово место Попечитељство је за то изабрало што се у овом крају најбољи кобила налази“. Са паствувима су као пратња отишла четири кавалериста и један поднаредник. Нима је напређено да се због предстојећих врућина са паствувима врате у Ђуприју до 15. маја. За једно опасивање наплаћиван је један дукат, па се ова цена задржала дужи низ година.²⁰⁰ У 1857. години по четири паствува упућивана су на Уб, у Караванџац и Смедеревску Паланку.²⁰¹ Доцније је број тзв. „државних штација са паствувима“ прошириван и по многим већим местима основане су Паствувске станице.

Кошија је дugo времена у народу била посебно омиљена забава. Од доласка кнеза Михаила на власт организују се коњичке трке налиж на оне које је кнез имао прилике да види у иностранству, на тамошњим хиподромима, а прича се да су и његови коњи учествовали на тамошњим тркама. У Београду су од 1863. до 1866. године коњичке трке извођене у простору који је био ограничен „источно садашњом Битољском улицом, јужним путем који води на Ново гробље, западно друмом смедеревским и северно оградом Старог гробља“²⁰² (у ствари — тада на самом крају Београда, на површини где се данас налазе Правни факултет, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ и Технички факултет). У свакој години и у свакој пригоди обавезна је била официјрска трка — за активне и резервне војне старешине, па онда трка „у којој ће учествовати само народни коњаници“ и, обично као последња — „трка у којој учествује ко год хоће“.

Година 1865. слављена је у Србији као педесетогодишњица устанка у Такову, са жељом да се што више гlorификују Обреновићи, па су зато и спортска такмичења имала такав, свечан карактер. Главна прослава била је у Топчидеру, крајем месеца маја. Осим свечаног шатора („чадора“ за Кнеза), била су постављена посебна седишта и ложе, па је за седишта наплаћивано по 20 гроша, а за ложу 5 дуката. За све то време свирала је војна музика и тако „забављала публику која је дошла да гледа (такмичења)“. Пред кнежевим шатором прво су извођене „народне игре с наградама“: прво су одржане „пешачке трке“, па „скакање из места и

¹⁹⁷ Архив Србије, МУД Ф III, р-21/1866.

¹⁹⁸ Стари Београђанин, Записи старог Београђанина, књ. 1, Београд, 1921, 17.

¹⁹⁹ Архив Србије, МУД, дел. прот. бр. 111/1855.

²⁰⁰ Архив Србије, МУД, дел. прот. 228/1856.

²⁰¹ Архив Србије, МУД Ф I, р-179/1857.

²⁰² Стари Београђанин, нај. дело, 17, 18.

из трка“, затим „рвање“ и на крају „бацање камена с рамена“. Због обиљних киша које су два дана падале коњичка такмичења одржана су четири дана касније.²⁰³

Година 1866. је свакако посебно значајнија за коњички спорт у Србији тога времена. На главној приредби, осим галопских трка, одржана су и препонска такмичења. Осим тога, овом приликом је по први пут обављено мерење јахача и хендикепирање, па је ређено да ће се лакшим јахачима „додавати у једном ћемеру највише до 12 фунти сачме“, док су јахачи кобила добијали „барем 5 фунти сачме“. Ове године правила за трке су биле веома прецизно урађена, са унапред објављеним наградама и дозволом да се у последњој, шестој трци могу склапати међусобне опкладе. Убијством кнеза Михаила нестало је за неких двадесетак година организованих коњичких трка, али су за то време, углавном кратко, радиле разне школе „за дресуру коња и уметничко јахање“.²⁰⁴

Крајем априла 1888. године у Шапцу је основан први коњички клуб у Србији — Дриносавско коло јахача „Кнез Михаило“. Две године касније слична друштва оснивају се у Београду, Крагујевцу, Нишу и Зајечару, а у осталим већим местима у Србији оснивани су пододбори поменутих клубова. За неких 25 година коњичка такмичења постају најмасовнији спорт у Србији. Осим галопских трка, препонских такмичења и уметничког јахања, било је и касачких трка у двоколицама. Сем тога, организоване су и даљинске трке, као она која је одржана маја месеца 1898. године на релацији Ниш — Београд. Од почетка нашега века свако коло јахача имало је свој хиподром. По имену „Кнез Михаило“, које је сваки клуб носио у свом називу, тркалишта су у народу називана „Михајловац“. Посебно треба поменути београдски хиподром, довршен половином 1914. године, коме је убрзо настали рат онемогућио главну прославу и предвиђене трке.

Спортска коњичка такмичења нису потисла традиционална народна такмичења. У Мачви и Посавини, као и у неким селима Поцерине, у оквиру свадбених свечаности приређује се „трка за дар“, „трка за муштулук“. У народу сматрају да је овај обичај постао у време робовања под Турцима, када је требало јавити да је венчање обављено и да младенци стижу кући. До пре 40—50 година трке за дар обављане су искључиво коњима. На који дан пре свадбе домаћин момачке куће најављивао је трку за муштулук и припремљене награде. Домаћин је прилаго мушкиу кошуљу, али је то могао бити пар чарапа, ћилим, или печено прасе или петао. Било је случајева да је домаћин дарио јуне или ждребе. Награда је била једна, али је понеки домаћин симболично дарио и другог, па и трећег јахача. Када младенци крену са венчања, стари сват је на предвиђеном месту заустављао сватове, постројавао тркаче, па пуцњем из пиштола или марамом давао знак за почетак трке. Стаза за муштулук била је дуга три до четири километра и са одређеном путањом (што је обично био сеоски пут). Циљ трке је младожењина окићена капија са обешеним или

²⁰³ Видовдан, Београд, бр. 51, 55, 57, 61, 62/1865.

Архив Србије, МФ Ф III, р-31/1865.

привезаним даром. Ове трке су биле веома напорне и у народу су уживаље велику популарност, па се свадба није могла замислiti без трке за дар.

У многим народним веровањима и обичајима има доста детаља везаних за коња и његову опрему. У неким приликама могу се макар симболично уочити апотропејске тежње или који други, рудиментални траг дубоке стварине.

Готово у свим селима Подриња, међу осталим сватовским старешинама, појављује се ч а у ш (ч а ј а). Он има преврнуту одећу, капу од хартије и разнобојног перја, нагарањено лице, а око врата носи венац белог лука и сувих паприка. За чају се бира човек весељак. У свим селима Подриња у сватовима је увек био само један чаја, док су раније у селима Мачве била по два или три чауша. Они су увек јахали коње, а у рукама су носили сабље. Након обављене свадбе чаје су на коњима облетали око младенаца, подверискивали и махали сабљама.

У целој Србији су на други дан Божића пројахивани коњи, или би се сви укућани провозали на коњским сасницима.

У Мачви је девојка жељеног момка при просидби (или у другој прилици) тајно погледала кроз коњску узду или кроз улар — да би јој муж „ишао као на повоцу“.

Ако се некој жени нису држала деца, већ су по рођењу умирала, тада би жена новорођено дете износила на пут, где би га први пролазник „мерио“ и протурао кроз коњски ам.

Ако жена није могла на свет да донесе живо дете, тада би ковачи, сасвим наги, у глуво доба ноћи од потковице цркнутог паствува искивали неку алатку, обично мотичицу или секирицу, коју је трудница до порођаја носила око појаса.

У многим селима Србије, чак и до пре десетак година, у кованлуку, пчелињаку и повртњаку на неком коцу стајала је коњска лобања — да не би, по веровању пчеле замрле или да невреме не би ударило у повртњак.

До првог светског рата жене су ратницима правиле „ушиватак“ („ушивак“, „амајлију“), крпицу у коју је ушивано мало воска, тамјана и парче кошуљице (amnion) од мушких ждребета. Ратници који су носили ушиватак, говорило се, нису у рату страдавали од пушчаног зрна.

Некада високо цењен, као митски Пегаз, коњ ће све више нестајати како у садашњем тако и у будућем времену. На асфалтним стазама градова он је и нетражен и непожељан. Дајас чак и сеоска деца жељно у својој средини гледају коња, који се до одређеног „јуче“ или најдаље до „прекјуче“ могао видети скоро у сваком домаћинском дворишту.

HORSE IN MYTH AND RELIGION OF OLD SLAVS

The Old Slavs had a special cult of horses with which they also practised divination. After their settlement in the Balkan Peninsula the Slavs adopted many habits of the Byzantines and in the battles used cavalry with success.

In the mediaeval Serbian State the horse belonged exclusively to the privileged class: to the ruler, the Church and the nobility. At that time the horse was used for the transportation of loads, for riding, as a means of payment, to be given as a gift, as a symbol of rank and dignity. At the tournaments of knights the rulers used to reward the successful contestants with horses. Interesting were the tournaments of *alkari* (horsemen who compete in hunting the *alka* — suspended iron ring-with their spears in the Adriatic littoral, as well as "taking off the glove from a pole", recorded on Christmas 1435 at Priština. In many folk-songs, relating to these times, are mentioned the details of tournament contests, further the duels, but also a custom, practised at the funerals of the members of nobility, when, like in pagant times, the hero was buried together with his arms and his faithful horse.

With the arrival of the Turks in the Yugoslav regions there appear new crafts as well as numerous terms in relation to the horse and its harness.

From time immemorial the horse was used in wedding festivities. Among other amusements, youths riding on horseback competed "for gift", "for muškuluk" (reward for good news). In the region of Mačva, "čauši" or "čaje" (masters of ceremonies at a wedding) rode round the wedding guests, and particularly round the bride and the bridegroom, in order to protect them from the evil, bewitching eyes. Both in the country and in the towns was very popular "košija", horse race with preannounced prizes.

In the liberated Serbia, the first horse races were held: at Čačak in 1822 and 1829 and at Šabac about 1820 and in 1829 which were to serve as a good basis for the future competitions in equestrian sports. Such race horses were organized in Belgrade from 1863 to 1866 under the auspices and according to the instructions of the prince Mihailo Obrenović.

The foundation of the State stud farm at Ljubičevo, as well as of the Court stud at Topčider near Belgrade contributed to a prompter raising of thoroughbred and half-bred horses.

At the end of 1888 there was founded at Šabac the first equestrian club in Serbia, named the Drina-Save Horsemen's Club Prince Mihailo. Two years later were founded equestrian clubs also in Belgrade, at Kragujevac, Niš and Zaječar, with several sub-committees in other towns of Serbia. Since the beginning of this century each club has arranged and outfitted its own hippodrome and the equestrian contests will be the most frequented sport competitions in Serbia.